S&D 4 2026
SOCIALISME DEMOCRATIE

Klassenjustitie

herken het,
bestrijd het!

S&D SOCIALISME & DEMOCRATIE

JAARGANG 83 NUMMER 4 2026

Een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau voor de sociaal-democratie
Verschijnt zes maal per jaar

Redactie
Paul de Beer
Meike Bokhorst
Wout Cornelissen
Patricia Dinkela
Tessa Dool
Janneke Holman (*eindredactie*)
Ruud Koole
Annemarieke Nierop (*hoofdredactie*)
Arjan Reurink
Merel van Rooy
Rick Stegeman
Vera Vrijmoeth
Bram van Welie

De redactie verwelkomt bijdragen ter beoordeling. Kopij graag toezenden per e-mail naar send@wbs.nl

Redactieadres
Wiardi Beckman Stichting
Theresiastraat 13
2593 AA Den Haag

E-mail send@wbs.nl

Vormgeving
Jaap Swart

Abonnementen
Bel 06 206 12 852,
mail info@vangennep-boeken.nl voor een abonnement of kennis-makingsnummer of meldt u zich aan via het formulier op www.vangennep-boeken.nl.

Uitgever
Uitgeverij Van Gennep
A-Lab, Overhoeksplein 2
1031 KS Amsterdam
info@vangennep-boeken.nl
06 206 12 852

Abonnementsprijzen per jaargang
- Student/aio/oio/Jong WBS/Jonge Socialisten: € 25
- Particulier Nederland: eerste jaar € 40,50, daarna € 84,50
- Instelling Nederland: € 164,50
- Proefabonnementen: € 15 voor 3 nummers
- Particulier buitenland: € 147,50
- Instelling buitenland: € 175,50
- Losse nummers € 17,50

S&D online
Gratis voor abonnees
Niet abonnees betalen € 2 per maand (per maand opzegbaar)
Aanmelden via send@wbs.nl

© 2026 Uitgeverij Van Gennep

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Nederlands uitgeversverbond
mvw media voor vak & wetenschap

Klassenjustitie

Al een jaar stond het op ons verlanglijstje: een themanummer maken over klassenjustitie. Nu is het er eindelijk van gekomen, met bijdragen van Merel van Rooy, Marloes van Noorloos, Jair Schalkwijk & Dionne Abdoelhafiezkhan, Joost Sneller en Reinier Feiner.

Trots zijn we ook op het essay van Flor Avelino & Rutger Claassen in dit nummer. De naam 'Progressief Nederland' is ontzettend goed gekozen, stellen zij. Progressief betekent veel meer dan simpelweg een streven naar 'vooruitgang'; progressief is het spiegelbeeld van rechts-conservatief. Als we het ideale S&D-essay zouden moeten beschrijven, zou het er zo uitzien, oordeelde de redactie.

Het nummer wordt afgesloten door Jan Pronk en Richard Wouters, die reageren op elkaars bijdragen in het vorige nummer van S&D over het herstellen van de internationale rechtsorde.

Veel leesplezier toegewenst, namens alle redactieleden van S&D!

Annemarieke Nierop

Hermen Hoek en Marc van Osch zijn werkzaam als docent Nederlands op de OSG Hugo de Groot in Rotterdam. Met Vrijmipo bezorgen zij poëzie op bijzondere en onvermoede plekken.

Toen Ted van Lieshout elf jaar oud was, gebeurde er iets wat zijn verdere leven en later zijn schrijverschap ingrijpend zou bepalen. De jonge Ted, een gevoelige, kunstzinnige jongen die een aantal jaar daarvoor zijn vader verloor, sluit vriendschap met een man die bij hem in de buurt woont. Het aanvankelijk onschuldige contact verwordt al snel tot een vorm van seksueel misbruik. Over deze periode schrijft Van Lieshout later veel, zoals in de bundel *Zeer kleine liefde* (1999) en in de aangrijpende roman *Mijn meneer* (2012).

De dubbele — misschien wel drie-, vier- of duizenddubbele — gevoelens die Van Lieshout aan deze periode overgehouden heeft, maken dit onderwerp tot een thema waarover de schrijver blijft nadenken en publiceren. Dat de 'meneer', zoals Van Lieshout de man consequent noemt, heel veel grenzen ver overschreden heeft, is evident — tegelijk was de vriendschap tussen de twee wel echt — in ieder geval aanvankelijk. De jonge Ted voelde zich gekend en bijzonder, en wist zich eindelijk eens gezien door een volwassene. Het is complex, het is ambigu en gevoelig en het maakt het onderwerp literair en maatschappelijk noodzakelijk.

Het werk van Van Lieshout over deze periode wordt niet getekend door rancune of zelfmedelijden. Vol mededogen beschrijft hij zijn jongere ik, zoals ook in *Ik heb u niet verraden*. Toen de schrijver begin jaren negentig een gevestigde naam in de Nederlandse kinderliteratuur werd, ontving hij een brief van 'meneer', die bang was dat zijn identiteit vroeg of laat in een boek van Van Lieshout openbaar gemaakt zou worden. Naar aanleiding hiervan ontstond onderstaand gedicht. Op de vraag waarom de schrijver zijn naam niet wilde noemen, schrijft Van Lieshout: 'Omdat ik wist dat als ik dat deed, ik zijn leven zou verwoesten en daar wilde ik mijn geweten niet mee belasten. Ik vind wat hij heeft gedaan wel ernstig, maar niet erg genoeg om brute wraak te nemen.'

Sinds zijn debuut in de jaren tachtig heeft Ted van Lieshout zo'n beetje alles gewonnen wat er te winnen valt voor Nederlandse kinderboekenschrijvers. Hoewel hij moeilijke onderwerpen niet schuwt – *Ik heb u niet verraden* is een gedicht dat verscheen in een bundel voor kinderen — is niet al zijn werk even zwaar of moeilijk. Zo is Van Lieshout de laatste jaren ook erg succesvol met de *Boer Boris*-reeks — voor het wat jongere publiek.

Ik heb u niet verraden

Ik heb u niet verraden. Ik heb uw naam niet genoemd.
Ik ben u trouw gebleven, trouw ook aan het kind dat ik
was toen u om mij gaf. Nee, ik heb u niet verraden.

Ik heb u niet verraden. Ik heb gezwegen over uw beroep,
over uw straat en uw huis. En ik heb zelfs uw naaktheid
aan niemand uitgelegd. Ik heb uw naam niet genoemd.

Ik heb u niet verraden, al ben ik zo veel jaren niet meer
het kind dat u had. Ik heb uw gezicht niet uitgetekend.
Ik heb uw geheim bewaard. Ik heb uw naam niet genoemd.

Ik heb u niet verraden. Ik zorg voor u. Ik zorg al honderd
duizend miljoen jaren langer voor u dan een kind kan duren.
Maar ik zal uw naam niet noemen. Ik zal u niet verraden.

Ted van Lieshout
Uit: *Wat heb jij gedaan om mij gelukkig te maken?* Uitgeverij Leopold (2026)

De stilste zomer ooit

Deze zomer verblijven er honderd asielzoekers in een sporthal in Heiloo. Mensen die anders buiten zouden moeten slapen in Ter Apel. De burgemeester van Heiloo heeft geleerd van vier jaar terug, toen dezelfde sporthal ook al gebruikt werd voor spoednoodopvang.

De voorlichtingsbijeenkomst die voor inwoners was georganiseerd, kan zo in het handboek voor andere burgemeesters hoe zoiets aan te pakken. Waar vorige keer inwoners met vragen nog in groepjes apart werden gezet, was nu een professionele debatleider ingevlogen om iedereen in de openbaarheid het woord te geven.

> Waar vorige keer 175 mannen en vrouwen werden opgevangen, komen er nu 100 mannen

Waar het de vorige keer onduidelijk was waar inwoners terecht konden mocht er iets misgaan in de buurt, kunnen ze nu 24/7 bellen — en is beloofd dat wordt opgenomen. Waar er vorige keer ook veiligelanders tussen zaten — dus mensen die niet zo heel veel te verliezen hebben — komen er nu alleen asielzoekers die kans maken te kunnen blijven.

Er zijn sportactiviteiten georganiseerd voor de 'bezoekers' en er lopen constant brandwachten en boa's rond in de buurt. Behalve het te verwachten geluid uit de zaal dat mensen van deze culturen nu eenmaal heel veel meer zedendelicten plegen — daar met een neutraal hoofd een goede reactie op geven blijft een uitdaging — ging het al snel over de politie die in het dorp zelden reageert bij geluidsoverlast 's nachts.

De politieagenten moeten namelijk deze hele regio bedienen, zijn gestationeerd in het grote Alkmaar, en komen alleen als de halve straat boos gaat bellen. Deze zomer zal dat anders zijn, met dank aan de asielzoekers in de sporthal. Het zou hier wel eens de stilste zomer ooit kunnen worden.

Heiloo vangt ook nog tachtig asielzoekers op in een hotel aan de rand van het dorp. Die mannen wachten daar al drie jaar. Ze zijn denk ik vergeten, want er wordt eigenlijk nooit meer over ze gesproken in het dorp. En in het oude gemeentehuis is een grote groep Oekraïners ondergebracht.

En toch voldoet Heiloo nog steeds niet volledig aan de Spreidingswet. Van de standaard vergoeding die het rijk geeft voor de opvang van vluchtelingen blijven elk jaar dan ook tonnen over. Andere gemeenten die helemaal niemand in nood opnemen, hebben de afgelopen jaren enorm veel 'winst' gemaakt met het weren van vluchtelingen.

Sinds juli worden gelukkig alleen nog de werkelijk kosten die gemeenten maken vergoed. Maar nog veel liever zie ik dat gemeenten die geen asielzoekers huisvesten, gekort worden op de uitkering die zij van het rijk krijgen.

Dat geld kan dan geïnvesteerd worden in buurten waar er wél opvanglocaties zijn. Voor het verbeteren van de publieke ruimte, leefbaarheid en veiligheid. Voor extra politie-inzet bijvoorbeeld, zodat als mensen bellen omdat de buren een techno-feestje geven om drie uur 's nachts, er daadwerkelijk gehandhaafd wordt.

ANNEMARIEKE NIEROP
Directeur Wiardi Beckman Stichting
& fractievoorzitter PRO in Heiloo

Het progressieve streven

Progressieven zijn links omdat zij progressief zijn, niet andersom. Daarom is de naam ‘Progressief Nederland’ ook zo goed gekozen. Progressief betekent veel meer dan simpelweg een streven naar ‘vooruitgang’. Progressief is het spiegelbeeld van rechts-conservatief. In zowel de economische als de culturele dimensie staat tegenover de conservatieve wens tot een hiërarchische ordening de progressieve wens tot een egalitaire ordening.

FLOR AVELINO & RUTGER CLAASSEN

Beide auteurs zijn verbonden aan de Universiteit Utrecht.

De bekendmaking van de nieuwe naam ‘Progressief Nederland’ (PRO) voor de fusiepartij van GroenLinks-PvdA leidde dit voorjaar tot verhit debat in progressieve kringen. Zelfs de roos werd in dat debat getrokken, nu deze in het logo van de nieuwe partij van rood naar groen is verschoten. Moeten we dit alles relativeren, langs de lijnen van Juliets onvergetelijke uitroep ‘What’s in a name? That which we call a rose (!) / By any other name would smell as sweet.’

Nee, namen doen ertoe. De felste debatten gingen over de vraag: is PRO dan niet meer links? Is dit een defensieve move van GroenLinks-PvdA om van het steeds meer gehate ‘links’ af te komen? De partijtop bezwoer dat dit niet zo is, maar dat roept toch de vraag op wat de diepere reden is voor de wending richting ‘progressief’. Dat de afkorting een ‘positief’ gevoel geeft, (‘wij zijn PRO’), kan toch niet het hele verhaal zijn.

We willen de keuze voor deze naam in een breder kader trekken, in dat van de verschuivende partij-politieke en ideologische panelen, niet alleen in Nederland maar ook in de rest van Europa en elders in de wereld. Dat helpt ook om de ideologische strijd die voor ons ligt van zuurstof te voorzien. We verdedigen twee stellingen. Eén: Progressief Nederland is zowel strategisch als inhoudelijk gezien een buitengewoon goed gekozen naam, waarin linkse, egalitaire waarden uitstekend tot hun recht komen. Twee: de echte uitdaging ligt 'm in de definitie van vooruitgang en daar zal de strijd met rechts-conservatieven grotendeels plaats moeten vinden.

Links vs Progressief

Laten we beginnen met de verhouding tot 'links'. Het is niet helemaal gek om te denken dat 'links' en 'progressief' twee verschillende dingen zijn. Al jarenlang verdelen politicologen politieke partijen over een kwadrant met twee assen. Op de ene as staat 'links-rechts': dat staat voor de partij-politieke voorkeuren met betrekking tot klassieke sociaaleconomische issues. Denk: markt versus staat, wel versus geen herverdeling. Op de andere as staat de sociaal-culturele dimensie.

Kiezers kennen de kwadranten-indeling wel van het kieskompas, waarin je je eigen voorkeur ten opzichte van partijen kunt terugvinden. Deze indeling suggereert: je kunt ook rechts én progressief zijn, of links én conservatief. Een progressieve partij is dus niet per definitie links.

Maar de laatste verkiezingen is er iets aan de hand met dat kwadrant. De posities van politieke partijen blijken netjes langs de lijn van een diagonaal te lopen: van links-progressief aan de ene kant tot rechts-conservatief aan de andere kant (zie ook de bespreking van de politicoloog Simon Otjes op de website Stuk Rood Vlees: Kieskompas gaat weer in de fout). Zou dat toeval zijn? Wat is hier aan de hand? Wij willen suggereren dat die diagonaal de ware progressief-conservatief as is, en in ideologisch opzicht al heel lang bepalend is voor politiek conflict in Westerse landen. Daarvoor moeten we terug naar de geschiedenis, en de focus leggen op de andere kant: het conservatisme.

Conservatisme begrijpen

We baseren ons daarbij op de uitstekende analyse van de politiek theoreticus Corey Robin in zijn boek The Reactionary Mind. Robin betoogt dat de conservatieven — aanvankelijk vooral de adel, wiens dominante positie werd aangevallen — na de Frans Revolutie voor een dilemma stonden. Zij waren de in het defensief gedrongen, re-agerende partij.

De samenleving werd herordend en gelijkwaardigheid ('all people are born equal') werd steeds meer een uitgangspunt. Om die gelijke waardigheid ('dignity') te waarborgen, ontstond de wens een strakkere splitsing te maken

> Het beeld van politiek rechts als een ongemakkelijke alliantie tussen individualistische libertariërs en christelijke conservatieven (CDA en VVD) behoeft bijstelling — zo ongemakkelijk is die alliantie niet

tussen de private en publieke sfeer, met eigen dragende beginselen: in de publieke sfeer wordt het beginsel van de 'collectieve vrijheid' (volkssoevereiniteit) erkend, tegen de heerschappij van Koningen. Die strakkere splitsing was nodig om de samenleving te 'ont-feodaliseren' (zie het

mooie boek The Great Demarcation van Rafe Blaufarb daarover).

In de private sfeer wordt het adagium 'private vrijheid': iedereen mag het eigen leven naar eigen inzicht inrichten. 'Gelijkheid' en 'vrijheid' zijn dus met elkaar verbonden: het gaat om 'gelijke vrijheid' in zowel private en publieke sfeer.

Moesten zij zich verzetten tegen de gelijkwaardigheid van alle mensen, de verruiming van het kiesrecht, de mensenrechten, wat we nu 'de liberaal-democratische rechtstaat' noemen? Dat was de grondhouding van de aartsvader van het conservatisme eind achttiende eeuw geweest, Edmund Burke. Dat is wat conservatieven eigenlijk wilden: de hiërarchische orde van het 'ancien regime' herstellen, waarin de aristocratische (en later: kapitalistische) elite de dienst uitmaakt, en het volk ondergeschikt is. Maar dat kon niet meer: de gedachte van gelijke waardigheid kon niet meer ontkend worden.

Naarmate de negentiende eeuw vorderde, bleek dat de geest uit de fles was. En dus kozen conservatieven voor een andere strategie. Robin beschrijft dat als volgt: 'Still, the more profound and prophetic stance on the right has been (…): cede the field of the public, if you must, but stand fast in the private. Allow men and women to become democratic citizens of the state; make sure they remain feudal subjects in the family, the factory, and the field. The priority of conservative political argument has been the maintenance of private regimes of power— even at the cost of the strength and integrity of the state.' (Robin, *The Reactionary Mind*, p. 18).

Robin maakt dus bewust geen scherp onderscheid tussen gematigd-rechts en extreem-rechts, maar wil de samenhang tussen beide laten zien, zodat begrijpelijk wordt waarom extreme ('reactionaire') varianten zoals het Trumpisme voortvloeien uit de bredere conservatieve agenda. In die agenda wordt private sfeer het hoofdtoneel van politieke strijd: hier willen conservatieven een hiërarchische orde in stand houden.

In de persoonlijke levenssfeer willen conservatieven de dominantie van mannen over vrouwen in stand houden, en streven naar traditionele rolpatronen. Religie is voor veel conservatieven een ordenend beginsel, net als (openlijk dan wel bedekt) etnische of zelfs raciale zuiverheid, vaak uitgedrukt via het idee van de nationale gemeenschap. 'Voor God, volk en vaderland.'

> Het is niet voor niets dat al sinds de jaren zeventig de vredesbeweging, de vrouwenbeweging, de milieubeweging en later de dekolonisatiebeweging zich met links associeerden

In de private economie willen conservatieven de dominantie van de economische elite, de kapitalistische eigenaren, consolideren — ten koste van werknemers en anderen. Dit alles wordt gepresenteerd als compatibel met de democratische rechtstaat, bijvoorbeeld door argumenten gebaseerd op merite (kapitalisten zijn risico-nemende, creatieve entrepreneurs) of gelijkwaardigheid-in-verschil (vrouwen zijn niet minder dan mannen, alleen anders).

De conservatief is conservatief in zowel de economische als de culturele dimensie, zoekt in beide naar het handhaven van 'private regimes of power.' Beide dimensies zijn onderdeel van één en dezelfde filosofie. Wendy Brown laat dat mooi zien in haar boek In the Ruins of Neoliberalism, waarin ze overtuigend betoogt dat be-

ruchte neoliberalen zoals Friedrich Hayek niet alleen pro-markt waren. Ze waren ook conservatief in culturele zin. Voor Hayek was zowel de traditionele moraal als de spontane ordening van de markt een uitdrukking van vrijheid — en waren door de staat opgelegde maatregelen om die moraal of die markt in te dammen in de naam van sociale rechtvaardigheid verdacht.

Het beeld van politiek rechts als een ongemakkelijke alliantie tussen individualistische libertariërs en christelijke conservatieven (in Nederlandse termen: CDA en VVD) behoeft dus bijstelling. Zo ongemakkelijk is die alliantie niet. Ook in het moeiteloos schakelen tussen culturele en economische registers van een partij als de PVV (de huizenmarkt zit vast door asielzoekers) zien we dit terug.

Egalitaire samenleving

We leggen zoveel nadruk op de ontwikkeling van het conservatisme precies omdat in die spiegel het ook makkelijk is om te zien wat de essentie is van het progressivisme. In zowel de economische als de culturele dimensie staat tegenover de conservatieve wens tot een hierarchische ordening de progressieve wens tot een egalitaire ordening. Aanvankelijk alleen economisch, maar het is niet voor niets dat al sinds de jaren zeventig de vredesbeweging, de vrouwenbeweging, de milieubeweging en later de dekolonisatiebeweging zich met links associeerden.

Meer gelijke verhoudingen, niet alleen in het stemhokje, maar op alle terreinen van de samenleving, dat is de kern van de progressieve gedachte. Meer grip op het eigen leven, meer emancipatie van beknellende en bevoogdende verbanden, meer democratie in maatschappelijke instellingen en bedrijven. De voornaamste progressieve belofte ligt in het betwisten van bestaande machtsconcentraties in welk vorm dan ook, of dat nu gaat om klasse, etniciteit, kleur, sekse, geaardheid of welke sociale categorie dan ook.

Daarbij wordt een gezond wantrouwen tegen het kapitalisme verbonden aan andere dimensies van politieke strijd. Een inspirerend voorbeeld daarvoor biedt het boek Cannibal Capitalism van Nancy Fraser, waarin zij laat zien hoe het kapitalisme niet alleen kannibaliseert op de klassieke arbeider, maar ook op de tijd en ruimte voor zorg-arbeid, ecologische verbanden, raciale minderheidsgroepen en de democratie zelf.

Bovenstaande maakt ook duidelijk waarom progressieven nu in de verdediging zitten. Want hoewel het zo lijkt alsof conservatieven de democratische rechtstaat hebben geaccepteerd, is

> Ook de PVV schakelt moeiteloos tussen culturele en economische registers (‘de huizenmarkt zit vast door asielzoekers’)

dit voor veel conservatieven — zie Robin — een pragmatische aanpassing geweest aan de tijdgeest. In de conservatieve beweging zit altijd het risico ingebakken dat zij terugkeert naar haar oerbron, de democratische rechtstaat zelf ontkent, en reactionair, populistisch, zelfs fascistisch wordt.

In de meer burgerlijke (fatsoenlijke) vormen van conservatisme lijkt dit gevaar afwezig. Dan blijft het bij verzet tegen ‘nieuwerwetse’ vormen van democratie (referendum, burgerberaad) die het volk meer inspraak geven. Liever de parlementaire democratie, die de mogelijkheid geeft om achter de schermen zaken te doen. Maar wanneer de tijdgeest het toelaat, gaat het conservatisme weer terug naar de anti-democratische oorsprong.

Voor progressieven biedt dit hernieuwde conservatisme een kans en een bedreiging. De bedreiging is dat zij louter defensief wordt, omdat zij (terwijl centrum-rechtse partijen capituleren en zaken beginnen te doen met radicaal-rechtse partijen) zich wel moeten opwerpen als de laatste verdediger van de democratische rechtstaat. Die neiging zien we nu, en die defensieve houding wordt dan gecombineerd met de al decennia lopende verdediging van de 'verworven rechten' van de verzorgingsstaat: 'Geen bezuinigingen op sociale zekerheid en zorg!' Maar als dat de voornaamste politieke boodschap is, dan maakt een progressieve beweging geen schijn van kans.

Een meer *offensieve* agenda is nodig. Hier ligt de progressieve kans: om zichzelf als tegenpool van de nieuwe conservatieve consensus te herpositioneren rond een agenda die net zo ontevreden is met de status quo maar dan om andere redenen. Die concrete plannen én aanlokkelijke vergezichten biedt om meer gelijkwaardigheid in de economie en in gender- en raciale verhoudingen, en een verdieping van de

> De voornaamste progressieve belofte ligt in het betwisten van bestaande machtsconcentraties in welk vorm dan ook, of dat nu gaat om klasse, etniciteit, kleur, sekse of geaardheid

democratie in de hele samenleving tot stand te brengen. Traditioneel 'links' is onderdeel van dit verhaal, maar dat is niet het hele verhaal. Het streven naar sociaaleconomische gelijkheid komt voort uit een diepere, onderliggende overtuiging van gelijkwaardigheid. Oftewel: Progressieven zijn links omdat zij progressief zijn, niet andersom.

Vooruitgang voorbij moderniteit

De grote uitdaging voor het progressivisme is hoe die kerngedachte — een meer egalitaire samenleving — handen en voeten te geven in de hedendaagse context en tijdsgeest. Daarbij is het essentieel hoe we vooruitgang opvatten. Bij vooruitgang denkt men al gauw aan het vooruitgangsgeloof van de moderniteit, zoals die sinds de Verlichting de Westerse verbeelding heeft gevormd.

De progressieve beweging was van oudsher verdediger van de moderniteit, en het conservatisme was er inherent kritisch op. Maar gaandeweg zijn de rollen omgedraaid. Eerdere generaties progressieven wilden de moderniteit voor zich laten werken en zetten zich in voor een eerlijkere verdeling van de vruchten van groei, technologie en individuele vrijheid, opdat meer mensen ervan konden profiteren. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw verbreedden progressieve stromingen het vrijheidsbegrip geleidelijk: feministische, abolitionistische, antikoloniale en socialistische bewegingen voegden daar keer op keer nieuwe dimensies van rechtvaardigheid aan toe.

Nieuwere generaties progressieve denkers benoemen echter ook steeds diepere keerzijden van het moderniseringsproject. De mens plaatst zichzelf boven de natuur, ratio boven gevoel, en wetenschap boven andere vormen van kennis. Die manier van denken kan hiërarchische systemen versterken of in stand houden, of we het nu hebben over ecologische extractie of kapitalistische onderdrukking en uitbuiting.

Conservatieven zijn er steeds beter in geslaagd om de drijvende krachten van de moderniteit voor hun gewenste samenlevingsmodel in te zetten, met de hypertechnologische,

hyperkapitalistische versie van Elon Musk en Peter Thiel als voorlopig hoogte(diepte)punt. Naarmate dit proces vorderde, is de moderniteit voor veel progressieven onderdeel van het probleem geworden. Dat roept de vraag op hoe we vooruitgang kunnen begrijpen met historisch en kritisch besef van zowel de kracht als de valkuilen van de moderniteit. Wij illustreren dit aan de hand van vier kernproblemen en doen vier voorstellen om het denken hierover te kantelen.

Kernprobleem 1: technologische ontwikkelingen

Als eerste is er de rol van technologie. Vanaf het begin speelde in het modernistische vooruitgangsgeloof technologische innovatie een hoofdrol in het vormgeven van een betere wereld. Denk aan de Wereldtentoonstellingen (Expo's) die vanaf 1851 in de grote steden de nieuwste technologische innovaties aan een wereldpubliek voorstelden. Maar gaandeweg zien we dat technologische vernieuwingen niet alleen nieuwe maatschappelijke problemen veroorzaken, maar ook bestaande en historische problemen verder versterken.

De debatten die we nu hebben over de verslavende werking van social media en mobiele telefoons, of het gebruik van AI door scholieren en studenten om hun opdrachten te maken, zijn het meest recente voorbeeld. Daarbij komt dat technologische innovatie vaak wordt misbruikt als excuus om de noodzaak voor sociale verandering te ontkennen. 'Als er een technologische oplossing is voor het klimaatprobleem, hoeven we onze levensstijl niet te veranderen en kunnen we vasthouden aan het bestaande'. 'Als er een technologische oplossing is voor armoede of ongelijkheid, dan hebben we geen economische herverdeling nodig'. Op die manier is technologische vooruitgang een kern geworden van conservatisme, hoe contra-intuïtief dat op het eerste gezicht ook lijkt.

Hoe kan een progressief zich daartoe verhouden? Hier kunnen we leren van innovatie- en transitiestudies. Daarin wordt een nadrukkelijk onderscheid gemaakt tussen innovatie enerzijds en transformatieve verandering, of 'transities', anderzijds. Technologische innovatie is niet inherent goed of fout, maar een fenomeen dat kritisch beschouwd en bevraagd moet worden: onder welke voorwaarden kan technologische innovatie bijdragen aan maatschappelijke verandering richting meer duurzaamheid en rechtvaardigheid?

> In de conservatieve beweging zit altijd het risico ingebakken dat zij terugkeert naar haar oerbron, de democratische rechtstaat zelf ontkent, en reactionair, populistisch of zelfs fascistisch wordt

Technologische innovatie is ook niet de enige vorm van innovatie, er is ook sociale innovatie; veranderende sociale relaties en nieuwe vormen van doen, denken en organiseren. Zowel technologische innovatie als sociale innovatie zijn niet volledig maakbaar — ze gebeuren, of we het nou willen of niet — en de vraag is hoe we die ontwikkelingen kritisch kunnen beschouwen en inzetten voor progressieve doelen. Hoe kunnen we welke technologische en sociale innovaties inzetten om duurzame en rechtvaardige maatschappelijke transities mogelijk te maken, en hoe kunnen we daarbij ook op een rechtvaardige manier werken aan het *uitfaseren* van bestaande technologieën en industrieën die ons niet meer dienen? En hoe besluiten we hier samen over?

Kernprobleem 2: economische groei

Ten tweede heeft het vooruitgangsdenken zich sterk geïdentificeerd met economische groei. Bij vooruitgang denken we vaak letterlijk aan een opgaande lijn van toename in kwantiteit: 'more is better'. Steeds meer mensen erkennen dat deze obsessie met economische groei nu onderdeel van het probleem geworden is.

Al sinds de jaren zeventig, toen de Club van Rome kwam met haar rapport over The Limits to Growth is een belangrijk deel van de progressieve beweging ervan overtuigd dat *meer* niet — of althans niet automatisch — beter is. In de progressieve beweging is dit echter altijd omstreden gebleven. 'Ik heb niets met degrowth', zei Frans Timmermans in 2023. En: 'Zonder economische groei — die duurzaam is — kom je als land niet verder.' Dit is natuurlijk niet alleen een definitiekwestie: op het spel staat de Westerse levensstijl, waaraan ook grote groepen deelnemen die elke progressieve partij zal zien als onderdeel van haar electoraat.

Net als bij technologie geldt ook hier dat een progressieve beweging zich moet onderscheiden door een zoektocht naar andere vormen van vooruitgang. Kunnen we ons tegenover lineaire vooruitgang ook laten inspireren door samenlevingen die van oudsher circulair of cyclisch over de tijd hebben gedacht? Wat is het goede (samen-)leven?

We kunnen ons laten inspireren door het Oud-Griekse idee van eudaimonia, het Zuid-Amerikaanse idee van 'buen viver', hedendaagse discussies over 'de economie van het genoeg', het Limitarisme van Ingrid Robeyns, en nog veel meer. Uiteindelijk zal dat moeten worden omgezet in concrete andere vormen van mobiliteit, andere vormen van wonen, materiaal gebruiken, andere voedselpatronen. De volhardende zoektocht naar die concrete vormen is wat ons betreft de kern van het progressivisme. We hebben niet alle antwoorden, maar weten wel dat het anders moet.

Het recente 'Global Justice Report' van Thomas Piketty en zijn co-auteurs laat zien hoe we een wereld in 2100 kunnen creëren waarin alle wereldbewoners kunnen groeien tot een welvaartsniveau van € 5000 per maand voor iedereen (!), terwijl tegelijkertijd de opwarming tot 2 graden beperkt blijft. Dat vereist wel een reductie in het aantal gewerkte uren; andere verhoudingen in de productieve activiteiten die het bbp uitmaken (meer onderwijs en zorg, minder materiële productie) en dus een andere levenswijze; niet verder groeien boven die € 5000 en grootschalige mondiale herverdeling.

We kunnen twisten of dit nu 'degrowth' of 'postgrowth' moet heten, maar het laat in ieder geval zien dat we de traditionele angst dat strikt milieubeleid niet kan samengaan met beleid dat rechtvaardig is ten aanzien van de sociaal kwetsbare groepen, nu echt achter ons moeten laten.

> Conservatieven zijn er steeds beter in geslaagd om de drijvende krachten van de moderniteit voor hun gewenste samenlevingsmodel in te zetten

Kernprobleem 3: diversiteit en verbondenheid

Ten derde: inclusiviteit en diversiteit in klasse, ras, etniciteit, sekse, geaardheid, opleiding et cetera zijn de laatste tien jaar een belangrijk onderdeel van de progressieve agenda geworden, en terecht. Er is echter veel discussie over de manier waarop dit wordt ingevuld, en zowel

binnen als buiten progressieve kringen zijn er regelmatige verwijten dat het een en ander te ver doorschiet. We kennen allemaal de discussies over woke en anti-woke; dat willen we hier niet herhalen. Wat we hier wel willen benadrukken is dat de beoogde diversiteit niet alleen betrekking heeft op sociale categorieën, maar ook op de ervaringen en perspectieven over wat vooruitgang is. Vooruitgang voor één groep kan ook als achteruitgang worden ervaren door een andere groep, en daarbij is de vraag wat de voorwaarden zijn voor vooruitgang voor alle groepen.

Die zoektocht wordt vaak bekritiseerd of zelfs geridiculiseerd als de tragiek van links, maar we zouden dit fenomeen moeten vieren als een van de essentiële verdiensten van het progressivisme. Diversiteit gaat het niet alleen over verschillende sociale categorieën maar óók over interne spanningen tussen verschillende progressieve waarden. De urgentie van ecologische duurzaamheid gaat bijvoorbeeld niet altijd automatisch samen met sociaaleconomische rechtvaardigheid, of met de tijd en zorgvuldigheid die nodig is voor democratische inspraak. Dit zijn zogenaamde 'transitiespanningen' (zie het werk van Ciplet & Harrison).

Vooruitgang is niet eenduidig maar een kwestie van politieke keuzes, twist, en deliberatie. Een egalitaire beweging gaat gepaard met waardenpluralisme en eindeloze discussies, precies omdat vooruitgang in egalitaire samenlevingen per definitie een complexe zoektocht is. Als we trappen in de neiging om te willen 'winnen' door één wereldbeeld op te leggen, hebben we eigenlijk per definitie al verloren. In een situatie van bekvechten is het verleidelijk om mee te gaan in de dynamiek van wie het hardst schreeuwt, maar op de lange termijn gaat het erom het bekvechten te vervangen door een wezenlijke verbinding rond heldere keuzes. De kwaliteit van het interne debat is een permanente uitdaging voor progressieve politiek.

Kernprobleem 4: gemeenschap en verbondenheid

De moderne samenleving is altijd bekritiseerd geweest om haar individualisme. Conservatieven hebben daar hard aan bijgedragen. Progressieven hebben — als vaandeldragers van emancipatie — zich vaak afgezet tegen de hiërarchische kwaliteit van traditionele gemeenschappen, en de 'spruitjeslucht' die om gemeenschapszin hangt geridiculiseerd. Maar hoe terecht die kritiek ook was en blijft, er is wel degelijk een probleem. En dat is de progressieve neiging om niet of te weinig te onderkennen dat de mens een inherente behoefte heeft aan gemeenschapszin en geborgenheid.

Niet alleen verbondenheid met anderen mensen maar ook de verbinding met onze fysieke omgeving en met ons verleden, met 'waar we vandaan komen'. Bruno Latour beargumenteert in zijn boek Down to Earth dat progressieve bewegingen hebben gefaald om in die behoefte te voorzien en dat zij de strijd dreigen te verliezen aan conservatieve en reactionaire bewegingen die dat wel doen. De politiek moet ons weer 'naar de aarde terugbrengen', omdat juist in dat aards verbonden zijn de basis ligt voor nieuwe vormen van samenleven en verantwoordelijkheid.

> Technologische innovatie is niet inherent goed of fout, maar een fenomeen dat kritisch beschouwd en bevraagd moet worden

Wat de progressieve benadering van verbondenheid en geborgenheid onderscheidt van de conservatieve benadering, is dat het gemeen-

schapszin op egalitaire, inclusieve gronden wil faciliteren. Dat wil zeggen dat iedereen welkom zou moeten zijn in de progressieve beweging, ongeacht sociale categorie, zolang een persoon democratische en egalitaire principes omarmt en bereid is om macht te delen. Wat die principes precies zijn blijft open voor debat.

Dit betekent ook dat een progressieve beweging meer open moet staan voor diverse levensbeschouwelijke perspectieven, levensstijlen en taalgebruik. Spirituele en religieuze opvattingen zouden daarbij ook verwelkomd moeten worden, zolang die ook open staan voor elkaar en voor het bestaan en samenleven naast andere humanistische of seculiere perspectieven, en elkaar kunnen vinden in een zoektocht naar egalitaire samenlevingen.

Hier zit een belangrijke sleutel voor progressieve politiek als een unieke kracht om deze verschillende groepen te verbinden. Enerzijds kunnen gedeelde ervaringen van uitsluiting, achterstelling of onderdrukking — hoe uiteenlopend ook in vorm — een drijvende kracht zijn voor een gezamenlijke progressieve claim op een rechtvaardigere verdeling van macht. Echter, deze solidariteit vanuit gedeeld onrecht is niet voldoende: een beweging die zich louter definieert via slachtofferschap raakt verstrikt in wat zij bestrijdt.

Ook al blijft die strijd tegen onrecht essentieel, het gaat óók om een gezamenlijke verbeelding van hoe gelijkwaardigere samenlevingen er uit kunnen zien. Cruciaal daarbij is om ruimte te behouden voor meervoudige visies op gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid, zonder één enkele blauwdruk van een ideale samenleving op te leggen, en zonder de diversiteit in de beweging te reduceren tot één uniforme utopie. Onderlinge verschillen moeten we niet negeren of uit de weg te gaan, en de discussie daarover niet schuwen, maar we moeten juist het bestaansrecht van verschillende perspectieven, identiteiten en levensstijlen vieren als een essentie van gelijkwaardiger samenleven.

De paradox van tolerantie speelt hierbij van oudsher een rol: in hoeverre moet intolerantie getolereerd worden? En hoe ga je op een constructieve manier om met al die diversiteit aan perspectieven zonder erin te verzanden? Dit is een eeuwenoude vraag waar veel democratische theorieën, vormen en experimenten voor zijn uitgevonden. Het bespreken van die vormen is een onderwerp voor discussie elders, maar wat we hier wel betogen is dat de progressieve beweging inherent de verantwoordelijkheid heeft om democratie niet alleen te verdedigen en behouden maar ook te vernieuwen en veranderen.

> Technologische innovatie is niet de enige innovatievorm, er is ook sociale innovatie; veranderende sociale relaties en nieuwe vormen van doen, denken en organiseren

Dit alles zou ook leidend moeten zijn bij het invulling geven aan het ‘Nederland’ in Progressief Nederland. De dominante reflex dit voorjaar was toch ‘Bah, waarom buigen ze mee met conservatief-rechts’. Ook het vlaggengewapper van D66 in de verkiezingscampagnes werd meewarig bezien. Hoe terecht deze bedenkingen ook zijn, we mogen ook niet onderschatten hoezeer verbondenheid aan een plaats en gemeenschap onderdeel uitmaken van de *condition humaine*.

Het gaat erom het ‘verhaal van Nederland’ tot een inclusief verhaal te maken (zie ook het boek Nederland voor de Nederlanders van Mounir Samuel, dat laat zien hoe urgent het is én

dat het mogelijk is om dat verhaal inclusiever te maken). En het gaat erom dat verbinden met de meervoudige identiteiten (lokaal, maar mogelijk ook Europees en wereldburger) die velen van ons ervaren. Het is én-én.

De nationale identiteit staat dus niet 'voorop' ten opzichte van andere identiteiten, maar is wel een onmisbare schakel. Economisch kan het progressivisme ook niet louter in nationale termen denken. De beweging is van oudsher internationalistisch, voortgekomen uit de internationale arbeidersbeweging. Er is altijd een spanning geweest, want de verzorgingsstaat werd nationaal opgebouwd. Maar ook voor de komende decennia zal internationale en translokale lotsverbondenheid een belangrijk onderdeel moeten blijven zijn van de progressieve agenda. Niet alleen omdat de bedreigingen (van klimaatverandering tot AI-bedrijven, van oorlog tot pandemieën) niet louter nationaal van oorsprong zijn, en niet louter nationaal kunnen worden opgelost, maar ook omdat gelijkwaardigheid als waarde ophoudt te betekenen als zij stopt aan de landsgrenzen. Gelijkwaardigheid is per definitie universeel, anders is het privilege en een andere vorm van ongelijke machtsconcentratie.

Tot slot

Er is een duidelijk idee van progressivisme: het streven naar een egalitaire samenleving in economische *en* culturele dimensies. Oftewel, de voornaamste progressieve belofte is het betwisten van bestaande machtsconcentraties in welk vorm dan ook, of dat nu gaat om klasse, etniciteit, kleur, sekse, geaardheid of welke sociale categorie dan ook, en het creëren van samenlevingen waar de macht beter verdeeld is. Langs die lijn kan vruchtbaar de confrontatie worden opgezocht met conservatieve krachten, zowel in hun radicale, populistische fascistische vorm als in hun gematigde, traditioneel-rechtse of neoliberale vorm.

De kunst is de egalitaire droom te herijken nu de schaduwzijden van moderne vooruitgang alomtegenwoordig zijn geworden. Een aanlokkelijk toekomstperspectief moet met hart en verstand gemaakt worden. Technologische innovatie kritisch beschouwen en het verschil begrijpen tussen innovatie en wenselijke transformatieve verandering. De economie in dienst brengen van het goede leven. Diversiteit omarmen, zowel in groepen mensen als in perspectieven. En de menselijke behoefte aan gemeenschapszin en geborgenheid serieus nemen en niet overlaten aan de conservatieve tegenpool. Hoe dat alles eruitziet is een zoektocht. Wat progressief is, zal altijd in beweging blijven en een onderwerp zijn voor een felle ideeënstrijd.

> Vooruitgang voor één groep kan ook als achteruitgang worden ervaren door een andere groep, en daarbij is de vraag wat de voorwaarden zijn voor vooruitgang voor alle groepen

We begonnen ons betoog met een verwijzing naar 'What's in a name?' In diezelfde hartenkreet zegt Juliet ook: 'Tis but thy name that is my enemy' en 'Romeo would, were he not Romeo call'd / Retain that dear perfection which he owes.' Hierin ligt, wat ons betreft, de kern van de progressieve uitdaging: niet elkaar vijandig bestrijden om woorden, namen of vermeende perfecties, maar elkaar vinden, scherpen en verfijnen in een gedeeld, onderliggend streven.

■

KLASSENJUSTITIE

Vrouwe Justitia is niet blind. Ons strafrechtsysteem is niet voor iedereen gelijk. Mensen met een sociaaleconomische zwakke positie worden vaker en zwaarder gestraft dan mensen met een sociaaleconomisch sterke positie. Klassenjustitie hangt op een giftige manier bovendien samen met institutioneel racisme.

Het is nodig te begrijpen hoe klassenjustitie en institutioneel racisme werken, pas dan kunnen succesvol veranderingen worden doorgevoerd die ons strafrechtsysteem daadwerkelijk voor iedereen gelijk maken.

We leven in een tijd vol klassenjustitie

De term klassenjustitie klinkt ouderwets, maar is uiterst actueel. Het bestrijden van klassenjustitie zou voor PRO een belangrijk speerpunt moeten zijn in haar politieke handelen.

MEREL VAN ROOY

Auteur van De Boetefabriek, Van Gennep 2024.

Klassenjustitie. Het woord roept beelden op van rond 1900: hartstochtelijke, soms wat verongelijkte socialisten die het onrecht van de heersende klasse aan de kaak stellen. Zoals Domela Nieuwenhuis, die vond het beeld van Vrouwe Justitia wel iets aangepast moest worden. Namelijk zo dat zij met één oog geblinddoekt zou zijn, namelijk het oog dat zich zou richten 'naar de bezitters, terwijl het andere oog openblijft, om met alle scherpte te zien, zelfs de kleine verzuimen en misbruiken, die aan den kant der niet-bezittenden gemaakt worden.'[1]

Tegenwoordig gebruiken de linkse partijen — behalve de SP — het woord nauwelijks meer, maar waarom eigenlijk niet? Uiteindelijk geldt: *the proof of the pudding is in the eating*. Biedt het begrip nog steeds een actueel verklarend kader voor de fenomenen die we vandaag zien? Klassenjustitie biedt, mits zorgvuldig gedefinieerd, een waardevol ideologisch kader.

Over de term

Eerst een nadere blik op de terughoudendheid om de term te gebruiken. De eerste is dat de sociaal-democratie vertrouwen heeft in de democratische weg en ons rechtstatelijk bestel. Klassenjustitie wordt soms misbruikt door populisten. In september 2016 noemde Geert Wilders het 'klassenjustitie' dat hij vervolgd werd voor zijn 'minder-minder'-uitspraak.

Klassenjustitie op deze manier misbruiken, ondermijnt daarmee het vertrouwen in de rechtsstaat en reduceert het fenomeen tot een aanval op de rechtsstaat zelf. Dit misbruik is geen reden om de term dan maar in het verdomhoekje te zetten. Daarvoor heeft het te veel te bieden.

Klassenjustitie biedt een klassen- en machtsanalyse van het recht vanuit een historisch-economisch perspectief. Groningse criminoloog R.W. Jongman maakte een onderscheid tussen klassenrecht en klassenjustitie.[2] Klassenrecht gaat over de inhoud van het recht, dus welke maatschappelijke belangen historisch in het recht dominant zijn en welke niet. Het gaat om de structurele inbedding van machtsverhoudingen in wetgeving en dus expliciet niet om een complot of een bewust bevooroordeeld wetgevingsproces.

Neem bijvoorbeeld de dominante positie van het eigendomsrecht. De kraakbeweging bevroeg en bevocht deze dominante positie door leegstaande panden te gebruiken. Uiteindelijk is kraken weer strafbaar gemaakt. Het klassenrechtperspectief bevraagt zo'n strafbaarstelling: die is niet neutraal, maar beschermt specifiek de belangen van de bezitter ten opzichte van de belangen van mensen zonder huis.

In september 2016 noemde Geert Wilders het 'klassenjustitie' dat hij vervolgd werd voor zijn 'minder-minder'-uitspraak

Klassenrecht legt ook bloot dat juridische werkelijkheden die vaak als vanzelfsprekend doorgaan, niet neutraal zijn. Zo hebben bedrijven een volledige rechtspersoonlijkheid en kunnen ze natuurlijke personen aanklagen, terwijl de meeste huisdieren en veedieren alleen een positie in het recht hebben als eigendom van een bedrijf of persoon, en hebben bossen, lucht, water, bergen en vlinders een nog schamelere juridische positie.

Critici zullen inbrengen dat onze rechten, wetten en procedures de uitkomst zijn van een democratische ideeënstrijd. Kennelijk is de huidige rechtsorde wat we met elkaar hebben

gewild en dat bevragen is in zekere zin antidemocratisch. Het klassenrecht-perspectief zet daartegenover dat de 'ideeënstrijd' niet plaatsvindt in een neutrale arena. Het is een thuiswedstrijd voor de conservatieven door de erfenis uit het verleden.

De voorbeelden zijn legio. Het wetboek van strafrecht kwam uit 1886 — toen alleen de witte mannelijke elite nog kon stemmen — en is pas vorig jaar herzien. De strafbaarheid van abortus komt uit een wet van 1913, toen er nog steeds geen algemeen stemrecht was. Dan klassen*justitie*. Dat gaat over de tenuitvoerlegging van de straf. Onderzoek van het WODC, het onderzoekscentrum van het ministerie van Justitie, definieert het als volgt. 'Klassenjustitie is selectieve rechtspleging die iemand illegitiem benadeelt wanneer die persoon niet tot de heersende klasse behoort en illegitiem bevoordeelt wanneer die persoon wel tot de heersende klasse behoort. Deze vormen van benadeling of bevoordeling kunnen illegitiem zijn op grond van het recht en/of door burgers als illegitiem worden ervaren.'

Deze definitie neemt alle stappen in de rechtspleging mee: strafbaarstelling, handhavingsbeleid, vervolgingsbeslissing, strafoplegging en tenuitvoerlegging. Nadat het thema zo'n dertig jaar nauwelijks aandacht heeft gekregen, trekt het onderzoek naar klassenjustitie de laatste jaren weer aan.

Het WODC heeft recent een onderzoekslijn naar 'selectiviteit' in het strafrecht naar sociaaleconomische positie en etnische herkomst gestart. Onderzoekers concludeerden onlangs dat mensen met een zwakke sociaaleconomische positie structureel een ongunstigere positie hebben. Ze krijgen bijvoorbeeld vaker gevangenisstraffen opgelegd terwijl mensen met een sterke positie hun straf kunnen afkopen in de vorm van een boete of strafbeschikking.

Hoewel migratieachtergrond een kleinere rol speelt dan sociaaleconomische achtergrond, hebben zelfs tweede generatie migranten een hogere kans op berechting door de rechter en op zwaardere straffen, ook als gecorrigeerd wordt voor sociaaleconomische positie.

Het strafrecht pakt structureel slechter uit voor mensen van kleur en lage inkomens, zij worden vaker vervolgd en krijgen vaker vrijheidsstraffen. Ook mensen met een verstandelijke beperking zijn oververtegenwoordigd, zo heeft maar liefst 45% van de gedetineerden een licht verstandelijke beperking.[3]

Het is verbazingwekkend dat er weinig maatschappelijke ophef is over deze klassenjustitie. Vergelijk het met institutioneel seksisme. Het is inmiddels gemeengoed dat als een organisatie een volledig mannelijke raad van bestuur heeft en die zegt 'dat komt omdat dat de beste zijn', kritiek krijgt. Er is dan iets aan de hand met de definitie van wat 'de beste' is, met een bias voor mannen. De mensen in die organisatie zijn wellicht geen expliciete seksisten,

> Mensen van kleur en met lage inkomens komen vaker met het strafrecht in aanraking, worden vaker vervolgd en krijgen vaker vrijheidsstraffen

maar er is wel *institutioneel seksisme*. We beoordelen — terecht — op uitkomsten en nemen impliciete selectiemechanismen mee. Maar als we de uitkomsten van de rechtspleging zien — de gevangenispopulatie — dan blijft ophef uit. Jaïr Schalkwijk en Dionne Abdoelhafiezkhan laten in dit nummer van *S&D* zien dat dit onterecht is. Het vertrekpunt van beoordelen

op uitkomsten is valide om ons strafrechtsysteem te beoordelen. Daarmee zouden we het internationaal voorbeeld van het Expert Mechanism van de Verenigde Naties volgen. Op welke manieren ons rechtssysteem impliciet de niet-heersende klasse benadeelt, laat professor criminologie Marloes van Noorloos zien in haar bijdrage aan dit nummer.

Moderniseren van klassenjustitie

Klassenrecht en klassenjustitie bieden dus een aantrekkelijk conceptueel kader omdat het onderbelichte — en niet goed op andere wijze verklaarbare — uitkomsten verklaart. Ze bieden systeemkritiek die we serieus moeten nemen en niet zomaar kunnen negeren. Het is tijd is voor een update. Klassenjustitie focust van oudsher op het strafrecht — onderzoeken naar het fenomeen van het onderzoeksbureau van het ministerie van Justitie uit 1999 en de recentere uit 2021 kiezen ook voor deze afbakening. Begrijpelijk, maar het is te smal. Klassenjustitie is een machtsanalyse, en de macht wordt allang niet meer alleen uitgeoefend via het strafrecht. Tot de jaren tachtig was de straffende Staat alleen een zaak van het strafrecht. Alles, van verkeersovertredingen tot milieuovertredingen tot te weinig in de parkeermeter hebben gegooid, was strafrecht. Sinds de jaren negentig is het bestraffend bestuur opgekomen. Honderden instanties — van gemeenten tot inspecties — kregen boetebevoegdheden. Het strafrecht is het sluitstuk geworden van de straffende overheid.

De repressieve verzorgingsstaat — met straffen als bijstandskortingen, automatische boetes en verhoogde premies bij wanbetaling — treft vooral mensen met weinig middelen. Zelfs als het strafrecht morgen perfect gelijk zou functioneren, zou klassenjustitie blijven bestaan zolang de ongelijkheden in het bestuursrecht en civielrecht voortduren. Toen de verkeersovertredingen werden overgeheveld van het strafrecht naar het bestuursrecht, ontstond er in de praktijk steeds meer benadeling van mensen zonder geld. Zo werden boetes telkens verhoogd voor de schatkist. Mensen moesten ze in één keer betalen, betalen in termijnen was van 1990 tot 2015 onmogelijk. Vandaag de dag verdrievoudigen onbetaalde verkeersboetes in twee stappen, het zijn de hoogste verhogingen van Nederland. Het niet-betalen van een boete wordt dus twee keer zo zwaar gestraft als de overtreding zelf. Van 1998 tot 2018 zijn voor 94.000 boetes mensen ‘gegijzeld’: gevangengezet om ze te dwingen de boete te betalen. Dat overkwam bijvoorbeeld een ondernemer uit Meppel. Hij was failliet gegaan en zat in de schulden. Hij had een boete gekregen omdat hij zijn autoverzekering van vierhonderd euro niet had betaald. Hij had niet meer in zijn auto gereden, maar de overtreding werd administratief gehandhaafd via het kenteken- en verzekeringsregister. Die boete was verdrievoudigd naar twaalfhonderd euro en hij had er nog één gekregen. Terwijl zijn kleindochter bij hem logeerde werd hij om half zes ’s ochtends van zijn bed gelicht, naar het politiebureau gebracht en in de arrestantencel gestopt. ‘Het was best een grote cel, ik zat achterin. Het ergste vond ik dat er een zakje brood zo naar binnen werd gegooid. Alsof ik een hond was.’

Sinds de jaren negentig is het bestraffend bestuur opgekomen: honderden instanties, van gemeenten tot inspecties, kregen boetebevoegdheden

Hij werd later naar Lelystad overgebracht totdat zijn vrouw contant het geld kwam brengen, geld dat ze moesten lenen. Hij had geen rechter en ook geen advocaat gezien. Die had hij ook niet kunnen betalen. Vanaf 2014 was het niet meer mogelijk om een sociaal advocaat te krijgen voor gijzelingszaken. Een bezuinigingsmaatregel, omdat er te veel gebruik van gemaakt werd.

> De repressieve verzorgingsstaat — met straffen als bijstandskortingen, automatische boetes en verhoogde premies bij wanbetaling — treft vooral mensen met weinig middelen

De praktijk van bovenstaande zaak was allemaal wettelijk geregeld, maar is dat het waard als de uitkomst is dat iemand gevangen wordt gezet zonder serieus proces voor het niet-betalen van een verzekering? Mensen met geld op hun rekening gebeurde dit niet. Bij hen werd het geld gewoon geïnd en daar stopte het proces.

Gelukkig is sinds 2015 betalen in termijnen mogelijk en is er door protest van de kantonrechters een einde gekomen aan dit grootschalige gijzelen. Maar er zijn nooit excuses aangeboden of grootschalige onderzoeken gedaan naar (de consequenties van) deze wijdverbreide, systematische praktijk van disproportioneel staatsgeweld. Het is wat mij betreft een evident voorbeeld van klassenjustitie. Dit zijn grote woorden, maar het waren ook grote daden.

Hoe het net kan sluiten rondom een burger, weten sociaal advocaten als geen ander. ‘De zwaardmacht van de overheid klieft in recordtempo en gecoördineerd ongenadig hard door het bestaansrecht van deze vrouw en haar twee kinderen op verschillende rechtsterreinen.’ Dat schrijft sociaal advocaat en voorzitter van de Vereniging Sociale Advocatuur Nederland (VSAN) Reinier Feiner in zijn artikel over rechtsbijstand in dit nummer van *S&D*. Zijn cliënt werd gepakt met een strafbaar feit, maar voordat haar zaak diende was zij al haar huis kwijt, werden haar kinderen mogelijk uit huis geplaatst en werd haar uitkering stopgezet. Allemaal terwijl haar schuld nog niet eens vaststond. Dat in Nederland ‘iedereen zijn recht kan halen’ een mythe is, laat Feiner in dit artikel glashelder zien. Klassenjustitie alleen beperken tot het strafrecht doet dus geen recht aan de praktijk. De progressieve beweging zou zich als een bezetene moet verzetten tegen het de decennialange trend om te knibbelen aan een adequate verdediging voor mensen die de overheid tegenover zich treffen. De beweging zou solidair moeten zijn met de mensen die als ‘schuldige’ worden weggezet en worden geconfronteerd met disproportionele overheidsmacht. Klassenjustitie is een begrip dat daarbij de weg kan wijzen.

Nog één heilig huisje

Noch GroenLinks, noch PvdA, hebben een grote rol gespeeld in het aankaarten van het toeslagenschandaal. Een grote misser en blinde vlek van partijen die toch zeggen op te komen voor een rechtvaardige samenleving. Een beweging die vanuit klassenjustitie-perspectief opereert zou dat niet zijn overkomen. Er is nog één heilig huisje dat in de weg staat van het omarmen van dit perspectief. Dat is het geloof dat de overheid inherent goed is.

Het is goed dat de progressieve beweging ernaar streeft dat de overheid ‘naast je staat, en niet tegenover je’ zoals PRO-wethouder Esmah Lahlah dat verwoordde, of zoals in het

PRO-beginselenprogramma staat: 'De overheid is van ons allemaal. Ze ondersteunt mensen, beschermt rechten, en zorgt ervoor dat publieke belangen voorop staan.'

Dat is een streven om te koesteren en een ambitie om waar te maken. Maar ondertussen moeten we niet vergeten dat hoe machtiger de overheid wordt, hoe belangrijker het wordt die macht te beperken. Niet alleen door pal te staan voor tegenmacht zoals het demonstratie- en stakingsrecht, maar ook door de overheidsmacht te begrenzen.

Daar hebben we te lang te makkelijk over gedacht. Zo is meer dan twee eeuwen toegestaan dan de minister van Justitie het openbaar ministerie kon verplichten iemand te vervolgen. Deze aanwijzingsbevoegdheid die D66-Kamerlid Joost Sneller aan probeert te passen, heeft zijn wortels in 1826 — toen despoot Koning Willem I het voor het zeggen had. Er was toentertijd al verzet tegen maar het is er toch doorgekomen en slechts ten dele afgezwakt. Tweehonderd jaar later staan we op het punt om deze structurele zwakte uit ons rechtssysteem te halen, omdat in de woorden van Sneller, 'de huidige tijden erom vragen'. De straffende overheid oefent een monopolie op geweld uit en — waar het gaat om boetes en transacties — verdient er nog aan ook. Dat verdient een kritische blik of dat wel eerlijk gebeurt. Er zijn stevige aanwijzingen dat dit niet het geval is: dat, populair gezegd, de kleine vissen gevangen worden terwijl de grote vrijuit gaan.

> Zelfs als het strafrecht morgen perfect gelijk zou functioneren, zou klassenjustitie blijven bestaan zolang de ongelijkheden in het bestuursrecht en civielrecht voortduren

Het bestrijden van klassenjustitie sluit naadloos aan bij de diverse ideologische wortels van PRO. De historischeconomische analyse laat zien dat het recht nog altijd de vermogenden beter beschermt dan de arbeiders, wat de communisten al lang ontmaskeren. De pacifisten herinneren ons eraan dat een overheid die snel naar straf grijpt altijd gewantrouwd moet worden, omdat staatsmacht uiteindelijk op geweld rust. De groenen wijzen op de absurditeit dat bedrijven wél advocaten hebben, terwijl dieren, rivieren en ecosystemen niet voor hun rechten kunnen opkomen. En de sociaal-democraten brengen de overtuiging in dat dit geen natuurwet is: het recht kan veranderen en de democratische manier is de manier om dat te doen. Samen maken deze perspectieven duidelijk dat klassenjustitie geen ouderwets begrip is, maar een belangrijke ideologische bril kan vormen voor PRO.

Noten

1 Tweede Kamer (1889). Vaststelling staatsbegroting voor het dienstjaar 1890.
2 Rovers, Ben (1999). *Klassenjustitie in Nederland*. WODC.
3 Sociaal web (2020). Re-integratie na detentie: Goed op weg uit de bajes. PONT Zorg&Sociaal.

Hoe het strafrecht sociale ongelijkheid uitvergroot

Het strafrecht pakt niet voor ons allemaal op dezelfde manier uit, je sociaaleconomische positie doet er nogal toe. Dit is een systemisch probleem waar het strafrecht niet aan voorbij kan gaan. Hoe kunnen we het systeem veranderen om sociale en daarmee samenhangende raciale ongelijkheid in het strafrecht aan te pakken?

MARLOES VAN NOORLOOS

Hoogleraar straf- en strafprocesrecht, Universiteit Leiden.

Het is al eeuwen een natuurlijke intuïtie dat het eerlijker is om mensen die het niet zo breed hebben, sommige wetsovertredingen minder zwaar aan te rekenen dan mensen die er warmpjes bij zitten — denk aan het stelen van een brood. Zoals Clara Wichmann in 1920 al naar voren bracht: iemand die 'vagabondeert' en daarbij af en toe steelt, tast heel wat minder belangrijke rechtsgoederen aan dan een fabrikant die zijn personeel uitbuit.[1]

Hugo de Groot meende dat als iemand een zonde begaat om aan extreme armoede te ontsnappen, dit een van de meest begrijpelijke, verontschuldigbare zonden is.[2] Thomas van Aquino betoogde zelfs dat stelen door iemand in nood niet met recht 'stelen' genoemd kan worden, omdat de noodsituatie het eigendom gemeenschappelijk maakt.[3]

Ook al zijn we inmiddels wat eeuwen verder, het basisprincipe dat mensen in een kwetsbare sociaaleconomische positie milder, of toch in elk geval niet harder, moeten worden aange-

pakt door het strafrecht dan welgestelde mensen komt velen nog steeds als heel logisch en rechtvaardig voor. Vaak wordt aangenomen dat hier in het strafrecht al rekening mee wordt gehouden, bijvoorbeeld door verdachten met een 'moeilijke jeugd' lichter te straffen.

Gelijk zijn voor de wet is niet genoeg

Toch blijkt dat het strafrechtelijk systeem in ons land mensen aan de 'onderkant' van de samenleving op allerhande manieren veel harder raakt dan mensen aan de 'bovenkant'. Zo bestaan in veel Nederlandse gemeenten buitenslaapverboden en algemene bedelverboden. Daarvoor worden jaarlijks enkele duizenden mensen op de bon geslingerd, met boetes van € 110 voor bedelen en € 170 voor buitenslapen.

Omdat we allemaal gelijk zijn voor de wet, gelden die verboden ook voor u en mij. Maar, zoals Anatole France in 1894 al naar voren bracht, als zowel armen als rijken niet onder een brug mogen slapen voel je aan je water dat zo'n algemene regel onderaan de streep misschien toch niet helemaal eerlijk uitpakt.[4] Ook worden regelmatig boetes uitgedeeld aan dakloze mensen voor gedragingen zoals wildplassen, een activiteit waar iemand met een woning zich natuurlijk veel minder snel aan schuldig maakt dan iemand die dakloos is.

Hoewel in sommige plaatsen buitenslaapen bedelverboden de afgelopen tijd zijn afgeschaft, is het totaal aantal opgelegde buitenslaapboetes in Nederland in 2025 gestegen.[5] Steeds vaker rijst de vraag of dergelijke praktijken mensenrechtelijk wel door de beugel kunnen: een algehele strafbaarstelling van bedelen mag niet van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, en ik verwacht dat het Hof hetzelfde zal oordelen over buitenslaapverboden.[6]

Het Europees Comité voor Sociale Rechten concludeerde in 2025 in de zaak van Feantsa en FIDH tegen Frankrijk dat bedel- en buitenslaapverboden en andere strafbaarstellingen die zien op het gedrag van dakloze mensen in de publieke ruimte, in strijd zijn met het recht op bescherming tegen armoede en sociale uitsluiting en dat dit soort wetgeving mensen discrimineert die zich in een kwetsbare sociaaleconomische positie bevinden.[7]

Bovendien raken ook boetes voor andere delicten, zoals verkeersovertredingen, mensen met weinig financiële middelen bijzonder hard. In Nederland kan bij de hoogte van strafrechtelijke boetes wel rekening worden gehouden met iemands draagkracht — al gebeurt dat lang niet altijd — maar verkeersboetes zijn voor iedereen even hoog. Deze boetes zijn bovendien gaandeweg enorm gestegen met als doel om de staatskas te spekken.

> Thomas van Aquino betoogde dat stelen door iemand in nood niet met recht 'stelen' genoemd kan worden, omdat de noodsituatie het eigendom gemeenschappelijk maakt

Als iemand niet (op tijd) betaalt lopen de bedragen enorm op, en dat draagt eraan bij dat veel huishoudens problematische schulden hebben.[8] Inmiddels worden mensen niet meer gegijzeld bij niet-betaling van een verkeersboete, maar tussen 1998-2018 zijn in bijna 94.000 gevallen mensen gegijzeld wegens het niet betalen van een verkeersboete.[9] Bij *strafrechtelijke* boetes krijgen mensen wél nog steeds te maken met vervangende hechtenis dan wel gijzeling.

Daarnaast worden verdachten in achtergestelde sociaaleconomische posities op allerlei

manieren harder geraakt door de strafrechtsketen heen (zie ook het artikel van Jair Schalkwijk en Dionne Abdoelhafiezkhan in deze *S&D*). Ze worden vaker door de politie als verdachte geregistreerd (in verhouding tot de zelfgerapporteerde criminaliteit)[10] en vaker vervolgd voor dezelfde delicten, ook wanneer gecontroleerd wordt voor allerlei factoren zoals leeftijd en antecedenten.[11] Ook krijgen mensen zonder werk, mensen met problematische schulden en dakloze mensen sneller te maken met zwaardere strafsoorten zoals vrijheidsstraffen.[12] Recent onderzoek laat zien dat verdachten met een 'lagere' sociaaleconomische status nadeliger worden behandeld in het strafrecht — zij krijgen onder meer zwaardere straffen — en dat er sprake lijkt te zijn van een structureel patroon.[13]

Verdachten die 'hoger' op de maatschappelijke ladder staan, krijgen vaker een straf(beschikking) opgelegd door het Openbaar Ministerie dan door de rechter en krijgen gemiddeld een lichter sanctiepakket, waaronder minder vaak een gevangenisstraf.

Het argument dat een nette student 'meer te verliezen heeft' van een straf, blijkt soms nog steeds van stal te worden gehaald, zo bleek in 2024 uit onderzoek van Investico, de Groene Amsterdammer en NOS: verdachten die hbo- of universitair opgeleid zijn, worden relatief minder vaak vervolgd, minder vaak schuldig worden gevonden en krijgen minder vaak een gevangenisstraf opgelegd dan anderen.[14]

Achter dit soort cijfers gaan verschillende mechanismen schuil: het kan gaan om bewuste processen, zoals profileren op zogenaamde 'klasse-kenmerken' bij controles op straat.[15] Soms zal het voortkomen uit onbewuste processen, zoals wanneer een beslisser iemand die op hem lijkt als meer betrouwbaar inschat.

Recent onderzoek laat zien dat sociaaleconomische selectiviteit in het strafrecht onder meer kan ontstaan door het bieden van maatwerk onder hoge tijdsdruk, waardoor beslissers onbewust terugvallen op aannames.[16] Ook speelt mee dat er een beperkte aansluiting is tussen verdachten en (professionals in het) het systeem, bijvoorbeeld door verschillen in taal, gedrag en leefwereld. Bovendien blijkt dat ongelijke behandeling in de hand wordt gewerkt doordat beslissers geneigd zijn lichtere, voorwaardelijke of alternatieve sancties op te leggen bij verdachten met sterkere maatschappelijke bindingen.

> Ons strafrechtelijk systeem raakt mensen aan de 'onderkant' van de samenleving op allerhande manieren veel harder dan mensen aan de 'bovenkant'

Zo zien we dat ongelijkheidskwesties in de maatschappij als zodanig, zoals in de zorg en het onderwijs, doorwerken in het strafrecht — zeker bij jeugdigen: een kind met een moeilijke thuissituatie die op een wachtlijst staat voor hulp, zal sneller in voorlopige hechtenis worden gehouden dan een kind met een stevig vangnet.[17] Daarmee kan een zelfversterkend effect ontstaan.

Bovendien zijn er allerlei neutraal geformuleerde regels en processen die op zichzelf niet bedoeld zijn om sociale ongelijkheid te vergroten, maar die wel dat effect hebben. Denk aan het feit dat taakstraffen minder snel in beeld komen als iemand niet bereikbaar is op een vaste verblijfplaats of bij bepaalde verslavings- of psychische problematiek. Het effect is dat als iemand ook niet zo makkelijk een geldboete kan betalen, een vrijheidsstraf overblijft.[18]

Ook is het vrij gangbaar om sociaaleconomische factoren — zoals het al dan niet hebben van een stabiele woonsituatie of inkomen — mee te wegen in risicotaxatie-instrumenten. Mensen met een kwetsbare inkomens- of woonsituatie worden sneller gezien als 'risicovol', wat kan leiden tot het gemakkelijker toepassen van voorarrest en tot zwaardere straffen.

De Inspectie Justitie & Veiligheid concludeerde onlangs nog dat het gebruik van het algoritme van OXREC door de reclassering, waardoor iemands 'buurtscore' en de hoogte van het inkomen worden meegewogen, mogelijk indirect kan leiden tot discriminatie van personen met een migratieachtergrond.[19] Dat sociaaleconomische factoren *direct* een rol spelen wordt echter veelal niet als zodanig geproblematiseerd.[20]

Rigide sociale zekerheids- en belastingwetgeving

Tot slot worden mensen aan de 'onderkant' van de samenleving harder geraakt door sociale zekerheids- en belastingwetgeving die rigide en zelfs onmenselijk kan uitpakken. Sinds het toeslagenschandaal is dit besef bij de meeste mensen wel doorgedrongen.[21] Strenge regels in verband met zogenaamd misbruik van de sociale zekerheid raken mensen met een kwetsbare sociaaleconomische positie relatief hard, onder meer omdat zij het meest afhankelijk zijn van uitkeringen.[22] Die harde aanpak is er gekomen door de morele paniek in media, politiek en samenleving over mogelijke fraude met toeslagen en uitkeringen, zonder dat is aangetoond dat dit daadwerkelijk een groot probleem is.[23]

Die morele paniek heeft veel te maken met stereotype ideeën die leven over mensen met een uitkering, zeker als ze een migratieachtergrond hebben. In de handhaving van sociale zekerheidswetgeving is bovendien gefocust op wijken waar relatief veel mensen uit achtergestelde groepen wonen. Door alle aandacht hiervoor zijn er recentelijk wel stappen gezet, zoals wetsvoorstellen om de regels minder rigide te maken.[24]

Met deze schets heb ik geprobeerd te laten zien dat het strafrechtelijk systeem (en, in het laatste voorbeeld, het bestraffend bestuursrecht) mensen in sociaaleconomisch kwetsbare posities op allerlei manieren relatief veel harder raakt dan anderen. Selectiviteit in de strafrechtspleging maakt juridisch gezien nog niet zomaar dat er sprake is van verboden discriminatie: de drempel daarvoor is vrij hoog, zeker als het gaat om beslissingen zoals over vervolging en bestraffing, waarin het Openbaar Ministerie en de rechter veel vrijheid hebben. Bovendien wordt het maken van onderscheid op sociaaleconomische gronden nog vaak als minder controversieel gezien en sneller gerechtvaardigd dan onderscheid op grond van bijvoorbeeld nationaliteit of herkomst. Dat maakt het lastig om structurele sociale ongelijkheid in het strafrecht tegen te gaan.

Tegelijkertijd zien we dat sociaaleconomische selectiviteit in het strafrecht sterk gerelateerd is aan selectiviteit naar herkomst (zoals etnisch profileren).[25] Onder de groepen mensen die sociaaleconomisch gedepriveerd zijn vallen immers in verhouding veel mensen met een migratieachtergrond. Door aspecten zoals iemands inkomen, woonsituatie of woonwijk mee te nemen in strafrechtelijke beslissingen, kan er dus *indirect* onderscheid naar herkomst

> In veel Nederlandse gemeenten staat op buitenslapen een boete van € 170 en op bedelen een boete van € 110

ontstaan.[26] We hebben dan te maken met meervoudige of intersectionele discriminatie, waarbij ook nog andere factoren een rol kunnen spelen, zoals gezondheidsproblematiek.

Sociaaleconomische positie maakt groot verschil

Dat we in het strafrecht bijna nooit onderscheid naar herkomst mogen maken (denk aan het verbod van etnisch profileren), wordt gelukkig steeds breder erkend — wat helaas nog lang niet wil zeggen dat het probleem is opgelost. Maar het maken van onderscheid op grond van sociaaleconomische status is nog veel minder controversieel; sociaaleconomische selectiviteit is dan ook een structureel probleem in de strafrechtsketen, zo liet recent onderzoek zien.[27] Dat zulke verschillen lange tijd voor vanzelfsprekend zijn aangenomen, heeft ook te maken met stereotypen en vooroordelen, zoals het idee dat armoede wel je eigen schuld zal zijn.[28]

Het beeld dat armoede het resultaat is van je eigen falen, miskent niet alleen de belangrijke rol van maatschappelijke factoren, maar miskent ook wetenschappelijke inzichten die laten zien hoe ongunstige sociale omstandigheden op allerlei manieren inwerken op mensen. Financiële stress doet iets met je brein, waardoor het moeilijker wordt om weer uit armoede te komen.[29]

Dat er in Nederland sprake is van 'oververtegenwoordiging' van mensen aan de onderkant van de samenleving in het strafrechtelijk systeem, en dat de manier waarop het strafrecht werkt daaraan bijdraagt, is niet nieuw. Criminoloog en rechtswetenschapper Louk Hulsman schreef in 1979: 'In de gevangenissen treffen wij overwegend mannen en jongens aan die tot de zwakste groepen van de samenleving behoren.'[30] Hij concludeerde zelfs dat dit soort ongewenste selectiviteit inherent is aan het strafrecht, één van de redenen waarom hij het strafrecht bekritiseerde.[31] En ook strafrechtwetenschapper en victimoloog Marc Groenhuijsen wees er in zijn afscheidsrede in 2021 op dat mensen voor kleine vergrijpen relatief zoveel harder worden aangepakt dan de 'grote schurken met witte boorden'.[32]

Een van de redenen dat sociaaleconomische selectiviteit in het strafrecht problematisch is, is dat het zorgt voor een vicieuze cirkel. Een gevangenisstraf of een boete maakt dat mensen nog minder makkelijk kunnen ontsnappen uit armoede of hun leven weer kunnen opbouwen en dat ze een stigma aan zich hebben plakken.

> Mensen zonder werk, mensen met problematische schulden en dakloze mensen krijgen sneller te maken met zwaardere strafsoorten zoals vrijheidsstraffen

Iemand die een boete niet betaalt, kan uiteindelijk ook vast komen te zitten. Niet-betaalde boetes blijven je achtervolgen als je eenmaal je leven weer op de rit hebt. Een strafrechtelijk verleden maakt het ook moeilijker om daarna weer een baan te krijgen. Zo belanden mensen makkelijk weer in de criminaliteit.

Er kan dus een vicieuze cirkel ontstaan waarin een kwetsbare sociaaleconomische positie leidt tot meer en hardere inzet van het strafrecht, die sociaaleconomische problemen dan weer vaak verergert en niet oplost.[33] Sociaaleconomische ongelijkheid brengt bovendien risico's met zich mee voor het vertrouwen in ons strafrechtelijk systeem, zeker onder de groepen die daarin het onderspit delven.

We neigen deze problematiek misschien weg te redeneren door oververtegenwoordiging

in het strafrecht van groepen mensen met een kwetsbare sociaaleconomische positie te zien als een logisch gevolg van sociale ongelijkheid op allerlei andere maatschappelijke vlakken. Daarom is het belangrijk te benadrukken dat het niet enkel gaat om oververtegenwoordiging, maar dat het strafrechtelijk systeem mensen in kwetsbare sociaaleconomische posities disproportioneel raakt en dat dit effect zich versterkt door de strafrechtsketen heen.

Ik betoog dan ook dat sociaaleconomische ongelijkheid in het strafrecht een systemisch probleem is, waar het strafrecht niet aan voorbij kan gaan. Het is een probleem omdat het indirect tot ongelijkheid op grond van herkomst, en dus tot racisme, leidt. Maar het is ook een probleem op zichzelf. Hoe kunnen we het systeem veranderen om sociale en daarmee samenhangende raciale ongelijkheid in het strafrecht aan te pakken?

Zogenaamd neutrale regels

Dat de strafwet algemene regels bevat die in principe voor iedereen gelijkelijk gelden, arm of rijk, is essentieel in een rechtsstaat. Maar de toepassing van ogenschijnlijk neutrale en objectieve criteria kan onevenredig uitpakken voor bepaalde groepen, ook omdat die zogenaamd neutrale regels vaak voor en door dominante groepen gemaakt worden.

Zo kunnen strafbare overtredingen op lokaal niveau de openbare orde beschermen op een manier die groepen mensen uitsluit die niet aan de dominante burgerlijke norm voldoen — en vaak kúnnen ze daar niet goed aan voldoen, mede doordat hun bestaanszekerheid op de tocht is komen te staan. Denk aan arbeidsmigranten die met hun baan vaak ook meteen hun woning verliezen en die geen opvang krijgen, ook als ze daar wel recht op hebben. Wanneer met het strafbaar stellen van gedrag vooral sociaaleconomisch kwetsbare groepen worden geraakt en dus het risico bestaat dat ongewenste selectiviteit van het strafrecht daarmee wordt uitvergroot, is dat een reden om extra voorzichtig met strafbaarstelling te zijn.

Een wetsbepaling die het mogelijk maakt om juist in helpende zin rekening te houden met iemands sociaaleconomische status is het draagkrachtbeginsel: in artikel 24 van het Wetboek van Strafrecht staat dat bij de vaststelling van een geldboete rekening wordt gehouden met de draagkracht van de verdachte — dat kan door zowel bijstelling naar beneden bij minder draagkrachtige verdachten, als naar boven bij verdachten met een gunstige financiële positie In de praktijk blijkt echter dat er grote verschillen zijn in de manier waarop het draagkrachtbeginsel wordt toegepast, dat iemands draagkracht lang niet altijd wordt onderzocht

> Verdachten die ‘hoger’ op de maatschappelijke ladder staan, krijgen vaker een straf(beschikking) opgelegd door het OM dan door de rechter en krijgen gemiddeld een lichter sanctiepakket

wanneer een geldboete wordt opgelegd, en dat een boete lang niet altijd wordt gematigd — en haast nooit verhoogd vanwege bovengemiddelde draagkracht.[34] Bovendien wordt het draagkrachtbeginsel niet toegepast op verkeersboetes onder de Wet Mulder.

Financiële situatie meewegen

Zo’n twintig Europese landen kennen een ‘dagboetestelsel’, waarbij de financiële situatie van de verdachte standaard de hoogte van de boete

bepaalt: eerst wordt het aantal boete-eenheden of 'dagen' bepaald en dat wordt vermenigvuldigd met een draagkrachtfactor. Op die manier kunnen ongelijke sociaaleconomische posities veel systematischer worden meegewogen. Ook in bredere zin zou de sociaaleconomische positie van verdachten in strafrechtelijk beleid vaker meegewogen kunnen worden — en dan niet als risicofactor, maar juist als kwetsbaarheid.

> Het argument dat een nette student 'meer te verliezen heeft' van een straf, blijkt soms nog steeds van stal te worden gehaald

Handhaving van delicten gepleegd door sociaaleconomisch kwetsbare groepen die geen zware rechtsbelangen schenden, zoals kleine diefstallen, zou bovendien vaker kunnen worden overgeheveld naar alternatieve kaders dan het strafrecht. Veel zaken die de strafrechter voor zich krijgt hadden eigenlijk beter in een zorgkader thuisgehoord, maar de grote tekorten in de zorg maken dat helaas nogal ingewikkeld. Als ze voor de strafrechter komen, dan zal die toch een beslissing moeten nemen. Dan komt het bij kwetsbare groepen (zoals mensen met een verslaving) toch regelmatig op vrijheidsbeneming uit.[35]

Stereotypen over mensen in armoede

Om sociaaleconomische ongelijkheid in het strafrecht tegen te gaan, is het bovendien van belang om aandacht te hebben voor bewustwording van vooroordelen en van historisch gegroeide mensbeelden over mensen in armoede. Al eeuwenlang zijn mensen in armoede — zoals bedelaars en 'landlopers' — met strafrechtelijke dan wel andersoortige dwangmaatregelen bejegend en als 'onmaatschappelijk' beschouwd.[36]

Strafrechtdenker Willem Pompe schreef in 1932 over het toen geldende algemene bedelverbod, als onderdeel van de 'trias vagabundica' (bedelarij, landloperij en souteneurschap): 'De diepste grond der strafbepaling tegen bedelaars (en landlopers) lijkt mij de afkeer, die de gezeten burgers voelen voor de armen.'[37] Tegenwoordig hebben we het ook wel over aporofobie: een afkeer van mensen die arm zijn.[38] Bij sommige groepen wordt dat nog eens verergerd door racisme en vreemdelingenhaat, zoals bij ongedocumenteerde personen en mensen uit Romagemeenschappen.

Stereotypen over mensen in armoede zijn nog steeds wijdverbreid en zorgen er mede voor dat mensen uit de publieke ruimte worden geweerd met strafmaatregelen. Het gaat bovendien veelal om mensen die nogal onzichtbaar zijn in het maatschappelijke, politieke en strafrechtelijke debat, waardoor hun directe beleving niet wordt meegenomen door beslissers en beleidsmakers.

Conclusie

Samengevat: sociaaleconomische scheidslijnen zijn alomtegenwoordig in de maatschappij, niet alleen in het strafrecht. Maar het strafrechtelijk systeem mag zich er niet simpelweg bij neerleggen dat het deze ongelijkheden in stand houdt en zelfs vergroot.

Het wordt tijd dat we onze strafwetgeving en strafrechtelijk beleid eens goed tegen het licht houden, zeker met de vastlopende strafrechtsketen — denk aan 'code zwart' in de gevangenissen — die onze samenleving veel kost. Wanneer is het strafrecht daadwerkelijk nodig en wat is strafwaardig gedrag?

Duidelijk is dat buitenslaapverboden als eerste in aanmerking komen voor schrapping. Bedelverboden dienen tenminste beperkt te worden tot agressief bedelen. Ook in bredere zin moeten dakloze mensen niet langer door het strafrecht worden geraakt voor life-sustaining activities in de publieke ruimte.

Ook andere strafbaarstellingen — zoals het (gelukkig — maar om cynische redenen — niet aangenomen) verbod van illegaal verblijf — raken vooral sociaaleconomisch kwetsbare groepen bijzonder hard. Het wordt daarom tijd om het Wetboek van Strafrecht, evenals bijzondere en lokale strafwetgeving, kritisch tegen het licht te houden om te bezien welke onderdelen sociale ongelijkheid kunnen versterken en welke rechtsbelangen het echt nodig hebben te worden beschermd. Dit geldt ook voor punitief bestuursrecht, zoals bepalingen over 'misbruik' van sociale zekerheid. Bij het ontwerpen en evalueren van strafwetgeving en -beleid dient ervaringsdeskundigheid van mensen 'aan de onderkant van de samenleving' te worden meegenomen.

> Verdachten die hbo- of universitair opgeleid zijn, worden relatief minder vaak vervolgd, minder vaak schuldig worden gevonden en krijgen minder vaak een gevangenisstraf opgelegd dan anderen

Daarnaast is het aan te bevelen dat gebrekkige sociaaleconomische draagkracht in matigende zin wordt meegewogen bij sanctionering, onder meer door een dagboetestelsel in te voeren voor financiële sancties. Bovendien zou de handhaving van het strafrecht minder moeten focussen op kleine (vermogens)criminaliteit door sociaaleconomisch kwetsbare groepen; het OM zou bij vervolgingsbeslissingen rekening kunnen houden met de wijze waarop de inzet van het strafrecht iemands sociaaleconomische positie kan verergeren en overwegen welke alternatieve mogelijkheden er zijn.

Tot slot pleit ik ervoor te zorgen dat de strafrechtsketen regelmatig wordt doorgelicht op mogelijke ongelijkheid en discriminatie. Daarbij is het onder meer zaak om zeer kritisch te zijn op het gebruik van sociaaleconomische factoren als risicofactor, wanneer dat ertoe bijdraagt dat mensen zwaarder worden aangepakt.

Deze tekst is een verkorte versie van de oratie 'Strafrecht en sociale ongelijkheid' die Marloes van Noorloos op 10 april 2026 aan de Universiteit Leiden uitsprak en die gepubliceerd zal worden bij Boom Juridische Uitgevers (2026).

Noten

1 *Clara Wichmann (2022). Het recht tot straffen hebben we niet. Essays over misdaad en vergelding*, ingeleid en hertaald door M. Kerkwijk, Isvw Uitgevers; M. van Noorloos (2025). Vrouw en rechtsstaat #12: Clara Wichmann: 'verdedigster der menselijkheid' in het strafrecht en de samenleving', Blog nederlandrechtsstaat.nl, 27 maart 2025.

2 *Hugo Grotius (2005). The rights of war and peace Book 1*, 1625, edited and with an introduction by Richard Tuck, 2005, Indianapolis, Ind. Liberty Fund, book 2, ch. XX: 'Of punishments'.

3 *Theologische summa van den H. Thomas van Aquino, 1265, Latijnsche en Nederlandse tekst uitgegeven door een groep Dominicanen, XV. Over de rechtvaardigheid. I. (II. II, Q. 57-66.) Kw. 66 A. 7, p. 250.*

4 *Anatole France, Le lys rouge*, 1894.

5 *M. van Rooy (2026). Opnieuw meer boetes voor slapende dakloze mensen. Stop de boetes voor bestaan.*

6 *M. van Noorloos en J. de Vries (2026). Het criminaliseren van bedelen en buitenslapen in Nederland. In: M. Schrooten, P. Debruyne & H. Deleu, Zichtbaar onzichtbaar. Bedelen in onze samenleving*, Owl Press, p. 95-110.

7 *Europees Comité voor Sociale Rechten (2025). European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA) en International Federation for Human Rights* (FIDH). Frankrijk, 15 oktober 2025 (publicatie 5 maart 2026), no. 224/2023.

8 *M. van Rooy (2024). De Boetefabriek.* Van Gennep.

9 *Aanhangsel Handelingen II, 2023-24, nr. 1825.*

10 *W. Bezemer & A. Leerkes (2021). Oververtegenwoordiging verder ontcijferd. Een kwantitatief onderzoek naar sociale verschillen in verdenkingskans en zelfgerapporteerd crimineel gedrag onder jongeren in Nederland*. Politie en Wetenschap 123, Den Haag: Sdu Uitgevers.

11 *P.W. de Jong, A. Leerkes & D. Shchetinin (2025). Van verdenking tot vrijheidsstraf Een statistisch onderzoek naar de invloed van migratieachtergrond op uitkomsten in de Nederlandse strafrechtketen*. Den Haag: WODC.

12 *S.G.C. van Wingerden, M. Moerings & J.A. van Wilsem (2011). Recidiverisico en straftoemeting.* Raad voor de Rechtspraak Research Memoranda nr. 3; R.M. Koenraadt & P.M. Schuyt (2024). Schulden en boetes: inzicht in de financiële situatie en strafoplegging van veroordeelde personen in Nederland. In: *Tijdschrift voor Criminologie* 2024 nr. 1, p. 3-24; D.G. Kannegieter (1994). *Ongelijkheid in de straftoemeting.* Groningen: Wolters Noordhoff.

13 *P.W. de Jong en A.S. Leerkes, Vinkjes in het strafrecht? Een kwantitatieve analyse van sociaaleconomische positie en verschillen in afdoeningsuitkomsten, 2026, Den Haag: WODC; zie ook M. van Noorloos en M. Samadi, Verdachte gronden. Een juridisch onderzoek naar selectiviteit op grond van sociaaleconomische positie en herkomst in de strafrechtspleging, 2026, Den Haag: WODC.*

14 *R. van der Burgh, B. Heilbron en A. Kootstra (2024). Klassenjustitie in Nederland.* Investico, de Groene Amsterdammer en NOS op 3.

15 *S. Çankaya (2012). De controle van marsmannetjes en ander schorriemorrie.* Boom Lemma; W. Landman & L. Kleijer-Kool (2016). *Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden.* Politie en Wetenschap/Twynstra Gudde.

16 *P.W. de Jong, V. Wozniak-Cole en A.S. Leerkes, Scherp op selectiviteit. Mechanismen en handelingsperspectieven bij etnische en sociaaleconomische selectiviteit in het strafrechtsysteem, 2026, WODC.*

17 *Y. van den Brink & C. Lanskey (2024). 'Waar komen ongelijkheden in het jeugdstrafrecht vandaan? Over invloedssferen van jeugdstrafrechtelijke besluitvorming, mechanismen van ongelijkheid en de noodzaak van onderzoek en hervorming'. Boom Strafblad*, 2024, nr. 3, p. 152-165.

18 *A. Smit & A. Terlouw (2024). 'Discrimineren strafrechters? Helpt de robotrechter?'. Nederlands Juristenblad* 2024, 99, 37, pp. 3066-3072; M. Boone, P. Nieuwbeerta, S. Rap, P. Schuyt & T. Liefaard (2021). *Vervangende taakstraf bij het niet betalen van een geldboete.* Den Haag: WODC.

19 *Inspectie Justitie en Veiligheid (2026). Risicovol algoritmegebruik. Onderzoek naar gebruik van algoritmes bij de reclassering.* Inspectie Justitie en Veiligheid.

20 *G. van Eijk (2017). Socioeconomic marginality in sentencing: The built-in bias in risk assessment tools and the reproduction of social inequality. Punishment & Society* 2017, nr. 4, p. 463-481.

21 *Tweede Kamer — Parlementaire Ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag, Ongekend Onrecht*, 2020; Eerste Kamer — Parlementaire onderzoekscommissie effectiviteit antidiscriminatiewetgeving, *Gelijk recht doen: Een parlementair*

onderzoek naar de mogelijkheden van de wetgever om discriminatie tegen te gaan. Deelrapport Sociale Zekerheid, 2022; Tweede Kamer — Parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening, *Blind voor mens en recht*, 2024.

22 *Zie G.J. Vonk (2014). Repressieve verzorgingsstaat. Nederlands Juristenblad* 2014, nr. 2, p. 95-102.

23 *W. van Atteveldt, W. Roozendaal, N. Ruigrok, K. de Vries, M. van der Velden, M. Busuioc en P. Guldemond (2024). Tussen Ambitie en Uitvoering. Een contextanalyse van de dynamiek tussen media, politiek en beleid bij de totstandkoming en uitvoering van dertig jaar sociale zekerheid*. Amsterdam: VU.

24 *Brief Minister SZW (12 juli 2022). Aanpak geldzorgen, armoede en schulden; Wetsvoorstel handhaving sociale zekerheid, 36.785; Wetsvoorstel Participatiewet in balans, 36.582.*

25 *De Jong, Leerkes & Shchetinin 2025.*

26 *De Jong, Leerkes & Shchetinin 2025.*

27 *De Jong & Leerkes 2026.*

28 *T. 's Jongers (2024). Armoede uitgelegd aan mensen met geld.* De Correspondent; S. Ganty, 'Poverty as misrecognition' (2021). *Human Rights Law Review*, p. 962—1007.

29 *F. van der Heijden, N. Ali, M.I. van den Heuvel, W. De Baene & M. Sitskoorn (2026). The interplay between poverty and the human brain connectome across the lifespan: A systematic review. Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 181, nr. 106532.

30 *L. Hulsman (1979). Een abolitionistisch (afschaffend) perspectief op het strafrechtelijk systeem. In: Problematiek van de strafrechtspraak*, Baarn: Bosch & Keuning 1979, 50-74, geraadpleegd in: R. van Swaaningen en J.R. Blad (red.), *De ontmaskering van het strafrechtelijk discours. Een bloemlezing uit het werk van Louk Hulsman*, 2011, Boom Lemma.

31 *Hulsman 1979.*

32 *M.S. Groenhuijsen (2021). Strafrecht als spiegel van beschaving* (Afscheidsrede Tilburg), p. 17.

33 *R.M. Koenraadt en E.G. van 't Zand (2024). Van schulden naar straf en terug: een verkenning van de vicieuze cirkel van financiële problemen, criminaliteit en bestraffing, bezien vanuit verschillende fasen van het strafproces. Boom Strafblad* 2024, nr. 3, p. 129-136; L. Wacquant (2009). *Punishing the poor*, Duke University Press.

34 *O. Nauta & B. de Wilde (2020). Toepassing draagkrachtbeginsel bij geldboetes*. Den Haag: WODC.

35 *Smit & Terlouw 2024.*

36 *Zie hierover W.H. Nagel (1977). Het werkschuwe tuig;* C. Kelk (2018). Van bedelaars, landlopers en stadszwervers. In: C. Kelk. *De kunst van een humaan strafrecht*. Boom Juridisch; Koenraadt 2014.

37 *W.P.J. Pompe (1932). Bedelarij. De Gemeenschap (vol. 8), p. 117-127.*

38 *Adela Cortina (1996). El quehacer ético. Guía para la educación moral*. Santillana.

Institutioneel racisme en politiegeweld in Nederland

Institutioneel racisme in de strafrechtketen en straffeloosheid na politiegeweld zijn prangende problemen die zich ook in Nederland voordoen. De regering en de Tweede Kamer laten de vele adviezen links liggen, waardoor deze problemen blijven bestaan en zich herhalen.

JAIR SCHALKWIJK & DIONNE ABDOELHAFIEZKHAN

Beiden zijn werkzaam bij Controle Alt Delete. Jair Schalkwijk doet promotieonderzoek aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam.

Na de moord op George Floyd op 25 mei 2020 en de daaropvolgende protesten kwam er wereldwijd veel meer aandacht voor institutioneel racisme en politiegeweld.[1] In de nasleep van deze moord richtte de mensenrechtenraad van de Verenigde Naties een onafhankelijk internationaal Expert Mechanism op.[2] Dit Expert Mechanism publiceerde onder andere een rapport over institutioneel racisme in het strafrechtsysteem[3] en een rapport over politiegeweld.[4] Volgens het Expert Mechanism is institutioneel racisme in het strafrechtsysteem 'diepgeworteld en wordt het in elke fase versterkt, van het eerste politiecontact tot procedures na veroordeling'.

In het eerste rapport constateert het Expert Mechanism dat er sprake is van 'wijdverbreid etnisch profileren, discriminerende praktijken

van openbaar ministeries, ongelijke toegang tot waarborgen voor een eerlijk proces en zwaardere straffen voor mensen van Afrikaanse afkomst'. Met betrekking tot politiegeweld concludeert het Expert Mechanism dat er sprake is van 'brede straffeloosheid voor buitensporig geweldgebruik en andere mensenrechtenschendingen tegen Afrikanen en mensen van Afrikaanse afkomst door wetshandhavingsfunctionarissen'. In deze bijdrage bespreken wij de vraag in welke mate de bevindingen van het Expert Mechanism relevant zijn voor Nederland.

Institutioneel racisme in de strafrechtketen

Institutioneel racisme manifesteert zich niet op één moment, maar kan zich opstapelen gedurende verschillende fases van de strafrechtketen. Hieronder bespreken we drie fases van de strafrechtketen: de controle, de verdenking en de veroordeling. Voordat we dat doen, lichten we eerst toe hoe we het begrip institutioneel racisme gebruiken.

Volgens de definitie van het Expert Mechanism is er sprake van institutioneel racisme als processen, het beleid en de (geschreven en ongeschreven) regels van instituten leiden tot structurele ongelijkheid tussen mensen met verschillende achtergrond, huidskleur of religie. Bij deze definitie, die ook door de Nederlandse overheid gebruikt wordt, draait het om de vraag of regels of processen expliciet onderscheid maken en de bedoeling hebben om ongelijkheid te creëren, en om regels of processen die niet expliciet onderscheid maken tussen groepen, maar in de praktijk wel ervoor zorgen dat de ene groep benadeeld wordt en de andere groep bevoordeeld.

Om te beoordelen of er sprake is van dat laatste (geen expliciet onderscheid maar zorgt wel voor onderscheid) moeten we dus kijken naar de uitkomst van die processen. Laten we het gelijk toepassen. De gevangenispopulatie in Nederland bestaat voor 68% uit personen met een migratieachtergrond. Personen met een migratieachtergrond zijn daarmee oververtegenwoordigd in Nederlandse gevangenissen ten opzichte van hun aandeel in de bevolking: 28% van de bevolking heeft een migratieachtergrond.

Mensen met een migratieachtergrond zitten in Nederland dus 2,5 keer vaker in de gevangenis dan je zou verwachten op basis van hun aandeel in de bevolking. Crimineel gedrag wordt niet veroorzaakt door iemands migratieachtergrond. Hier is dus sprake van een structurele ongelijkheid op basis van afkomst, en daarom duiden we dit als institutioneel racisme.

> Als processen, beleid en regels van instituten leiden tot structurele ongelijkheid tussen mensen met verschillende achtergrond, huidskleur of religie is er institutioneel racisme

Hier kun je tegen inbrengen dat mensen met een migratieachtergrond zich vaker bevinden in een sociaal-economisch kwetsbare positie. Wellicht zijn zij daarom oververtegenwoordigd. Het argument is dan: de oververtegenwoordiging in de gevangenissen hangt niet samen met 'ras' maar met klasse. Daarom zouden de cijfers over de gevangenispopulatie gecorrigeerd moeten worden voor sociaal-economische status (SES).

Dat is onjuist. Een SES-correctie is niet bedoeld om te corrigeren, maar om te onderzoeken wat de oorzaak is van het gevonden verschil. Als het gevonden verschil verdwijnt na de cor-

rectie, dan is er sprake van indirect onderscheid via sociaal-economische achterstelling. Mensen met een migratieachtergrond kampen inderdaad vaker (zowel absoluut als relatief) met (langdurige) armoede en hebben vaker een sociaal-economisch kwetsbare positie.

Dat gegeven hangt echter ook weer samen met discriminatie: uit onderzoek van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme blijkt dat er sprake is van cumulatieve discriminatie in Nederland in het onderwijs, de arbeidsmarkt en de zorg.[5] Dat heeft directe invloed op iemands sociaal-economische positie. Als het gevonden verschil niet of niet helemaal verdwijnt, dan wijst dat op direct onderscheid.

De controle

De strafrechtketen begint bij controles door wetshandhavers. Voertuigcontroles door de politie zijn daarbij wellicht de meest gebruikte en meest laagdrempelige politiebevoegdheid. De Nederlandse politie mag elk voertuig zonder verdenking staande houden voor een verkeerscontrole. De bestuurder is dan verplicht een rijbewijs te tonen. Passagiers kunnen worden gevraagd zich te identificeren en de politie mag ook zonder een formele verdenking vragen (niet vorderen) om de auto te doorzoeken.

Hiermee beschikt de Nederlandse politie over ruimere bevoegdheden dan politiediensten in het Verenigd Koninkrijk of de Verenigde Staten, waar voertuigcontroles wettelijk beperkt zijn door een vereiste van redelijke verdenking.[6] In Engeland mag de politie zelfs niet iets vragen als ze het niet mogen vorderen.

Nederlandse politieagenten worden getraind om de verkeerscontroles in te zetten voor drugsbestrijding en de aanpak van georganiseerde criminaliteit. De hoogste rechter in Nederland heeft het gebruik van deze bevoegdheid voor dergelijke doeleinden goedgekeurd, hoewel verkeerscontroles oorspronkelijk bedoeld zijn ter bevordering van de verkeersveiligheid.

Ook de Koninklijke Marechaussee (KMar) voert controles uit. Het is niet toegestaan een permanente grenscontrole uit te voeren voor personen die vanuit Schengenlanden naar Nederland komen. In dat geval maakt de KMar selectiebeslissingen, waarbij met risicoprofielen gewerkt kan worden.

In 2018 werd toenmalig raadslid, inmiddels Kamerlid, Mpanzu Bamenga gecontroleerd toen hij vanuit Rome naar Eindhoven vloog. Hij werd uit de rij gepikt omdat hij voldeed aan het risicoprofiel van de Nigeriaanse geldsmokkelaar. Dat profiel was: snellopend, goed gekleed, en een 'niet-Nederlands uiterlijk'. Dat laatste is een kenmerk gebaseerd op 'ras'. Na Kamervragen hierover namen de ministers van Defensie en Justitie en Veiligheid het standpunt in dat 'ras' een onderdeel mag zijn van een selectiebeslissing, zolang het niet het enige kenmerk is.

> De Nederlandse politie mag elk voertuig zonder verdenking staande houden voor een verkeerscontrole; anders dan in het VK of de VS is hiervoor geen redelijke verdenking vereist

Controle Alt Delete, Amnesty, RADAR, PILP, Mpanzu Bamenga en een andere burger startten hierop een rechtszaak tegen de KMar. Het gerechtshof Den Haag verbood uiteindelijk de werkwijze van de KMar: 'ras' mag geen onderdeel zijn van een risicoprofiel, ook niet als het 'slechts' een van de criteria is.[7] Tot het moment dat de rechter het verbood in 2023, werkte de KMar dus met risicoprofielen die 'ras' bevatten.

Het gebruik van 'ras' in risicoprofielen is een belangrijke oorzaak van etnisch profileren. De politie maakte in 2017 al beleid waarin staat dat 'ras' geen rol meer mag spelen bij selectiebeslissingen. De implementatie van dit beleid blijft echter achter. Bijna de helft van de agenten was in 2025 niet bekend met het beleid.[8] En leidinggevenden hebben geen middelen om te controleren of agenten zich aan die regel houden.[9]

Er is geen onderzoek dat erop wijst dat etnisch profileren in Nederland is afgenomen.[10] Feit is dat de politie en de KMar over ruime wettelijke bevoegdheden beschikken, terwijl bij beide organisaties er geen toezicht op etnisch profileren is ingericht.

De verdenking

Selectiebeslissingen tijdens controles hebben gevolgen voor wie als verdachte in systemen terechtkomt. Een *aanhouding* leidt tot een registratie als verdachte. Echter, de politie en de KMar zijn niet verplicht om *staandehoudingen* en *controles* vast te leggen in het systeem. Als zij toch een registratie maken van een controle, dan kunnen ze iemand aanmerken als getuige, betrokkene of als verdachte. Je wordt, kortom, een verdachte wanneer de politie je als zodanig registreert in het systeem.

Uit onderzoek van de Erasmus Universiteit blijkt dat jongeren met een migratieachtergrond een grotere kans hebben om aangemerkt te worden als verdachte van een strafbaar feit.[11] De onderzoekers maakten gebruik van langlopend wetenschappelijk onderzoek waarin jongeren zelf aangeven hoeveel crimineel gedrag ze plegen. Deze zelf gerapporteerde criminaliteit vergeleken de onderzoekers met de verdachtenregistraties van de politie. Zo konden ze zien of jongeren die zelf aangeven dat zij strafbare feiten plegen, ook daadwerkelijk als verdachte bij de politie terecht komen.

Ook konden de onderzoekers op deze manier vergelijkbare delicten met elkaar vergelijken. Sociaal wenselijke antwoorden werden eruit gefilterd, en de uitkomsten werden gecorrigeerd voor sociaaleconomische positie, het wonen in een verstedelijkte omgeving, hangen op straat, het gebruik van drugs en alcohol en voor verschillen in crimineel gedrag.

> Jongeren met een migratieachtergrond hebben een grotere kans om aangemerkt te worden als verdachte van een strafbaar feit

Het onderzoek toont aan dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond alsnog een twee tot drie keer grotere kans hebben om geregistreerd te staan als verdachte van een strafbaar feit dan autochtone jongeren die hetzelfde soort strafbare feiten plegen. Het deel van het onderscheid dat overblijft na de SES-correctie wijst op directe discriminatie.

De onderzoekers wijzen op het belang van training en bewustzijn voor agenten wat betreft discriminatie, zodat zij beter gebruik gaan maken van hun ruime discretionaire bevoegdheden. Op basis van deze bevoegdheden hebben politiemensen immers de vrijheid om de één wel en de ander niet te selecteren voor een controle.

De veroordeling

De ongelijke behandeling stopt niet bij de registratie als verdachte, maar werkt ook door in latere fases van het strafproces. Een recent rapport van het Wetenschappelijk Onderzoek en Datacentrum (WODC) geeft hier meer inzicht in.[12] Het gaat hierbij specifiek om de stap van

verdachte naar een veroordeling. De studie kijkt daarom naar beslissingen van het Openbaar Ministerie en de rechter.

In de politiecijfers heeft 46% van alle verdachten een migratieachtergrond. Het is belangrijk te herhalen dat dit geen neutraal getal is, maar mede het gevolg van de eerste twee stappen in de strafrechtketen waarbij etnisch profileren een rol speelt (de controle) en de kans om als verdachte aangemerkt te worden (de verdenking). Bij de derde stap (de veroordeling) neemt de ongelijkheid verder toe.

Zoals gezegd heeft dus 46% van de *verdachten* een migratieachtergrond. Onder jongere verdachten neemt dat na de *veroordeling* toe tot 67% en bij volwassenen tot 55%. Het onderzoek laat zien dat de stijging van oververtegenwoordiging sterker is bij de rechter dan bij het Openbaar Ministerie.

Een belangrijke conclusie van het WODC is dat een deel van de oververtegenwoordiging van veroordeelden met een migratieachtergrond ontstaat nadat personen met het justitiele systeem in aanraking zijn gekomen. Een deel van de oververtegenwoordiging is te verklaren door verschillen in sociaaleconomische positie, maar een deel ook niet.

> Politiemensen hebben de vrijheid om de één wel en de ander niet te selecteren voor een controle

Over het gedeelte niet-verklaarde oververtegenwoordiging zeggen de onderzoekers: er is waarschijnlijk sprake van ‘directe en meer indirecte vormen van etnische selectiviteit, die resulteren in patronen van cumulatieve oververtegenwoordiging van groepen met een migratieachtergrond in de Nederlandse strafrechtketen’. Of, eenvoudiger gezegd: mensen met een migratieachtergrond ondervinden nadeel bij vrijwel elke stap in de strafrechtketen.[13]

Politiegeweld

Institutioneel racisme beperkt zich niet tot beslissingen binnen de strafrechtketen, maar raakt ook aan de wijze waarop geweld door wetshandhavers wordt toegepast en beoordeeld. Volgens het Expert Mechanism is er sprake van ‘brede straffeloosheid voor buitensporig geweldgebruik en andere mensenrechtenschendingen tegen Afrikanen en mensen van Afrikaanse afkomst door wetshandhavingsfunctionarissen’.

Voor de Nederlandse lezer oogt dit misschien als een constatering die van toepassing is op de Verenigde Staten en niet op de Nederlandse situatie. De feiten over Nederland geven echter aanleiding tot een vergelijkbare conclusie.

Sinds 2020 steeg het aantal gevallen waarin de Nederlandse politie geweld toepaste tegen personen van 25.000 naar ruim 33.000 in 2025.[14] Een analyse van politiegeweld in de periode 2019-2020 laat zien dat 36% van het geweld mensen met een niet-westerse migratieachtergrond betrof, zoals dat toen nog heette.[15] Deze groep maakte toen 13% van de bevolking uit.

Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond krijgen dus bijna drie keer zoveel te maken met politiegeweld als witte Nederlanders. In Nederland bestaat deze groep met name uit Marokkaanse, Surinaamse en Turkse Nederlanders. Cijfers over geweld tegen mensen met een westerse migratieachtergrond, zoals mensen uit Oost-Europa, zijn in de analyse niet uitgesplitst. Deze data zijn niet gecorrigeerd voor sociaaleconomische status.

Dezelfde dynamiek is zichtbaar bij fatale incidenten. Dan gaat het om overlijdensgevallen

waarbij mensen formeel onder verantwoordelijkheid van wetshandhavers zijn; bij een arrestatie, tijdens vervoer of in de politiecel. In de afgelopen tien jaar overleden in Nederland jaarlijks gemiddeld elf mensen bij fatale incidenten. Mensen met een migratieachtergrond overleden, bezien over de afgelopen tien jaar, twaalf keer vaker bij fatale incidenten dan mensen zonder migratieachtergrond.

> Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond krijgen bijna drie keer zoveel te maken met politiegeweld als witte Nederlanders

Deze data zijn niet gecorrigeerd voor sociaaleconomische status. Wel kunnen ze vergeleken worden met data uit de Verenigde Staten, die ook niet gecorrigeerd zijn voor sociaaleconomische status. In de Verenigde Staten overlijden zwarte Amerikanen drie keer vaker bij fatale incidenten dan witte Amerikanen. Dat betekent dat de ongelijkheid bij fatale incidenten in Nederland groter is dan in de Verenigde Staten.

De beoordeling van geweldsgebruik

De vraag is vervolgens hoe dit geweld wordt gecontroleerd en beoordeeld wanneer burgers daarover klachten indienen of aangifte doen. Het Expert Mechanism maakt zich in de internationale context zorgen over 'brede straffeloosheid' na geweldsgebruik. Dat speelt ook in Nederland. Na politiegeweld kunnen burgers een klacht indienen of een aangifte doen. De politie zelf kan het geweld onderzoeken of de zaak aan het OM voorleggen.

Burgers dienen een klacht in

Als burgers een klacht indienen, wordt deze behandeld door de politie, daarna door de onafhankelijke klachtencommissie en vervolgens door de Nationale Ombudsman. Van alle klachten wordt 99% door de politie zelf behandeld, zonder dat ze in een van de twee vervolgfases aan bod komen.

Bij de klachtbehandeling in de eerste fase — door de politie zelf — leidt een klacht niet tot een formeel oordeel over de rechtmatigheid van het geweldsgebruik. De nadruk ligt op bemiddeling en er samen uitkomen.

Burgers doen aangifte bij de politie

Als burgers aangifte doen naar aanleiding van politiegeweld, is het OM is opdrachtgever van het onderzoek en besluit hetOM ook over vervolging van de betrokken agent, maar de politie verricht het strafrechtelijke onderzoek. Dat doet de politie ook wanneer de aangifte gericht is tegen collega-agenten. Uit onderzoek blijkt dat meer dan 99% van de aangiftes die burgers doen tegen agenten vanwege geweldsgebruik geseponeerd wordt.[16]

Politie doet zelf onderzoek naar geweld

Ongeacht of burgers een klacht of een aangifte doen, heeft de politie de taak om geweld zelf te onderzoeken. Al het geweld moet worden geregistreerd, waarna de politie zelf bepaalt of het verder wordt onderzocht. Van al het politiegeweld in 2025 werd 94% niet verder onderzocht; bij 6% van de zaken was dat wel het geval.[17]

In dat geval kijkt de commissie geweldsaanwending ernaar. Deze commissie heeft een burgerlid, maar is verder intern georganiseerd en niet onafhankelijk. In 2025 oordeelde de commissie dat in 370 zaken (16%) het geweld niet professioneel was. De commissie geeft geen oordeel over de rechtmatigheid van het geweld.

Het oordeel leidt niet tot een sanctie — deze procedure is bedoeld om van te leren. Onafhankelijk toezicht op de oordelen van de commissie is er niet en de commissie publiceert bijvoorbeeld geen jaarverslagen.[18]

Een interne sanctie na politiegeweld kan alleen volgen na een interne disciplinaire beoordeling van het geweldsgebruik. Burgers kunnen zo'n interne disciplaire procedure niet zelf op-

> Mensen met een migratieachtergrond overlijden twaalf keer vaker bij fatale incidenten dan mensen zonder migratieachtergrond

starten — die beslissing ligt bij de politie. In 2025 kregen 15 agenten een disciplinaire sanctie vanwege geweldsgebruik. Dat is het hoogste aantal sancties in de afgelopen vier jaar. In totaal leidde 0,05% van alle geweldsaanwendingen in 2025 tot een sanctie.

Het OM oordeelt over het geweld

Tot slot kan de politie zaken doorsturen aan het Openbaar Ministerie. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij schietincidenten waarbij burgers verwondingen oplopen en wanneer mensen overlijden na politieoptreden. Pas sinds 2021 zijn er systematisch data beschikbaar over het aantal vervolgingen van agenten vanwege geweldsgebruik. In 2021 werden zes agenten vervolgd. In 2023 vier agenten, in 2024 één agent en in 2025 twee agenten.

Structurele hervormingen

We hebben in Nederland geen informatie op basis waarvan we kunnen beoordelen hoe vaak er sprake is van 'buitensporig geweldsgebruik', zoals het Expert Mechanism het verwoordt. Cijfers hierover ontbreken. Doordat de politie maar weinig zaken aan het het OM doorstuurt, en het OM zelden politieagenten voor de strafrechter brengt, is toezicht op politiegeweld vooral belegd bij de politie zelf. Agenten worden zelden gestraft worden voor geweld dat zij gebruiken. Strafrechtelijk gebeurt dat incidenteel, disciplinaire straffen blijven uitzonderlijk zeldzaam.

De problemen die we in dit artikel hebben geschetst, staan niet op zichzelf. Zowel bij institutioneel racisme in de strafrechtketen als bij politiegeweld spelen dezelfde structurele mechanismen een rol. De Nederlandse veiligheidsketen is in hoge mate gesloten georganiseerd: politie, Openbaar Ministerie en interne toezichtsmechanismen zijn sterk met elkaar verweven. Extern en onafhankelijk toezicht blijft beperkt.

Tegelijkertijd beschikken politiefunctionarissen en officieren van justitie over een grote discretionaire ruimte bij controles, registraties, vervolgingsbeslissingen en geweldsgebruik. Juist wanneer dergelijke bevoegdheden worden gecombineerd met beperkte transparantie en onvoldoende toezicht, ontstaat een verhoogd risico op discriminerende selectiviteit en straffeloosheid.

Ook de cultuur binnen politie en justitie speelt daarbij een rol, bijvoorbeeld waar het gaat om het erkennen van institutioneel racisme, de omgang met klachten of de bereidheid om intern kritisch toezicht te organiseren. Vanuit Controle Alt Delete is ons standpunt dat verbetering niet alleen vraagt om aanvullende regels of trainingen, maar ook om structurele hervormingen van toezicht, transparantie en verantwoordingsmechanismen. Zonder zulke structurele veranderingen bestaat het risico dat institutioneel racisme en ongelijke behande-

ling in de strafrechtketen zichzelf blijven reproduceren.

In de Tweede Kamer kunnen dit soort structurele veranderingen geëntamereerd worden. Dat hier successen mee te behalen zijn, toont de besproken rechtszaak tegen de Koninklijke Marechaussee, waarbij het gerechtshof oordeelde dat 'ras' geen onderdeel mag zijn van een selectiebeslissing.

De regering weigde destijds bij monde van minister Hanke Bruins Slot (CDA) hier gevolgen aan te verbinden voor andere overheidsorganisaties dan de Koninklijke Marechaussee.[19] Het handelen van de politiek tegen institutioneel racisme laat zich daarmee vooral kenmerken door niet handelen. Dat is ook een van de verklaringen die Staatscommissie tegen Racisme en Discriminatie gaf voor het voortduren van institutioneel racisme.[20]

Alle gedane onderzoeken wijzen op discriminatie in de strafrechtketen, maar de politiek heeft tot nu toe geen systematische monitoring van politiecontroles afgedwongen, zette niet in op beter toezicht op discriminatie bij het OM en de rechterlijke macht, verbood niet het gebruik van risicoprofilering ondanks een advies hiertoe van de Staatscommissie tegen Racisme en Discriminatie[21] en dwong niet af dat de Reclassering zou onderzoeken of er in haar werkwijze sprake was van discriminatie.[22]

In dit licht zijn de aanbevelingen die het Expert Mechanism doet zeker ook relevant voor Nederland. Zo adviseert het Expert Mechanism dat staten een wettelijk kader moeten aannemen dat etnisch profileren expliciet verbiedt, dat zij gegevens over politiecontroles moeten verzamelen uitgesplitst naar ras of etnische afkomst in alle fasen van het strafrechtsproces, dat ze onafhankelijke toezichtsorganen moeten instellen en dat zij ervoor moeten zorgen dat justitiële instellingen een afspiegeling vormen van de diversiteit van de gemeenschappen die zij dienen.

Met betrekking tot politiegeweld adviseert het Expert Mechanism dat bodycams verplicht zouden moeten zijn, dat het zichtbaar dragen van namen of identificatienummers eveneens verplicht zou moeten zijn, en dat staten onafhankelijke toezichtsorganen moeten instellen ter aanvulling op interne politieonderzoeken en strafrechtelijke procedures.

> Meer dan 99% van de aangiftes die burgers doen tegen agenten vanwege geweldsgebruik wordt geseponeerd

Deze organen moeten onafhankelijk zijn, beschikken over wettelijk bindende onderzoeksbevoegdheden, de bevoegdheid hebben om specifieke disciplinaire sancties op te leggen, en hun bevindingen en besluiten kunnen voorleggen aan aanklagers of rechters met het oog op het starten van strafrechtelijke procedures. Ook dit is in Nederland allemaal niet geregeld.

De aanbevelingen van het Expert Mechanism om institutioneel racisme tegen te gaan moeten we in Nederland ter harte nemen. Institutioneel racisme zal daarmee nog niet meteen ons land uit zijn, maar opvolging van deze aanbevelingen zal wel een proces van verbetering in gang zetten.

Noten

1 De betrokken agent werd tot 20 jaar cel veroordeeld vanwege moord, https://www.justice.gov/archives/opa/pr/former-minneapolis-police-officer-derek-chauvin-sentenced-more-20-years-prison-depriving.
2 Human Rights Council (2021). A/HRC/47/CRP.1, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Racism/A_HRC_47_CRP_1.pdf.
3 Human Rights Council (2025). A/HRC/60/75, https://docs.un.org/en/A/HRC/60/75.
4 Human Rights Council (2024). A/HRC/57/71, https://docs.un.org/en/A/HRC/57/71.
5 Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2025). Keer op keer. Inzichten in gestapelde discriminatie-ervaringen in Nederland en Europa, https://www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2025/3/21/voortgangsrapportage---keer-op-keer.-inzichten-in-gestapelde-discriminatie-ervaringen-in-nederland-en-europa/Voortgangsrapportage+-+Keer+op+keer.+Inzichten+in+gestapelde+discriminatie-ervaringen+in+Nederland+en+Europa.pdf; Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2025). Cumulatieve, intersectionele discriminatie onder Turkse en NoordAfrikaanse Nederlanders, in vergelijkend Europees perspectief, https://www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2025/3/21/voortgangsrapportage---keer-op-keer.-inzichten-in-gestapelde-discriminatie-ervaringen-in-nederland-en-europa/Achtergrondstudie+-+Cumulatieve+intersectionele+discriminatie.pdf
6 Schalkwijk, J., Bouabid, A., Roks, R. & Schuilenburg, M. (2025). The Dutch Response to Concerns About Racial Profiling: An Adequate Legal and Administrative Framework?, in International Criminology, volume 5, pagina 577-588, https://link.springer.com/article/10.1007/s43576-025-00190-4
7 Gerechtshof Den Haag, 14 februari 2023, ECLI:NL:GHDHA:2023:173, https://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHDHA:2023:173.
8 Boïng, B. & Gieling, M. (2025). Herhaalonderzoek bekendheid handelingskader professioneel controleren, bij Politieacademie, https://actie.controlealtdelete.nl/wp-content/uploads/2025/10/Landelijke-voortgangsmonitor-proco-september-2025-DEF.pdf
9 Schalkwijk, J. & Abdoelhafiezkhan, D. (2022). Zonder (toe)zicht op politiecontroles staat de aanpak van etnisch profileren nog in de kinderschoenen, in Cahiers Politiestudies, 2022-4, nr. 65, pagina 137-152, https://actie.controlealtdelete.nl/wp-content/uploads/2026/04/Schalkwijk-en-Abdoelhafiezkhan-2022-1.pdf.
10 Schalkwijk, J., Bouabid, A., Roks, R. & Schuilenburg, M. (2025). The Dutch Response to Concerns About Racial Profiling: An Adequate Legal and Administrative Framework?, in International Criminology, volume 5, pagina 577-588, https://link.springer.com/article/10.1007/s43576-025-00190-4.
11 Bezemer, W. & Leerkes, A. (2021). Oververtegenwoordiging verder ontcijferd, bij Politie & Wetenschap, https://www.politieenwetenschap.nl/publicatie/oververtegenwoordiging-verder-ontcijferd-369.
12 Jong, P. de, Leerkes, A., Shchetinin, D., Bezemer, W. & Netten, N. (2025). Van verdenking tot vrijheidsstraf, bij Wetenschappelijk Onderzoeks en Documentatie Centrum (WODC), https://repository.wodc.nl/entities/publication/71ca8a11-5c03-47a5-8d01-8ba37015d08a.
13 NRC (2025). 'Mensen met een migratieachtergrond ondervinden nadeel bij vrijwel elke stap in de strafrechtketen', https://www.nrc.nl/nieuws/2025/06/19/mensen-met-een-migratieachtergrond-ondervinden-nadeel-bij-vrijwel-elke-stap-in-de-strafrechtketen-a4897552
14 Politie (2026). Geweldsaanwendingen door politieambtenaren in 2025. Toelichting: het totaal aantal geweldsaanwendingen in 2025 was ongeveer 39.000. Het getal 33.000 is gebaseerd op alleen geweld tegen personen, geweld tegen goederen is eruit gelaten.
15 Koning, B. de (2023). Interne documenten politie: mannen van kleur het vaakst slachtoffer van politiegeweld, https://controlealtdelete.nl/articles/interne-documenten-geweld-door-politie#gsc.tab=0
16 Schalkwijk, J. (2025). De beoordeling van politiegeweld in Nederland, in Nederlands Juristen Blad (NJB) 14-3-2025, aflevering 9, pagina 659-665, https://www.njb.nl/media/no4jocsg/njb09_de-beoordeling-van-politiegeweld-in-nederland.pdf.

17 Dit is een verwijzing naar het verschil tussen een geweldsmutatie en een geweldsregistratie. Het artikel in noot 16 bevat hierop een uitgebreide toelichting.
18 Adang, O. & Mali, B. (redactie) (2022). Verantwoorden en leren, bij Boom.
19 Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023). De minister schreef: 'De uitspraak van het hof betreft geen andere taken van de KMar. Evenmin raakt de uitspraak direct handelingen van andere overheidsdiensten.'
20 Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2026). Discriminatie doorbreken.
21 Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2026). Principes voor profilering.
22 Controle Alt Delete (2026). Reclassering pauzeert algoritme dat mogelijk discrimineert.

Versterk onze democratische instituties

Vlak na de zomer zal de Eerste Kamer debatteren over een initiatiefwetsvoorstel van D66 om de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid te schrappen. Als het wordt aangenomen dan kan de minister zich niet langer bemoeien met individuele strafzaken.

JOOST SNELLER

Tweede-Kamerlid voor D66.

In Nederland beschikt de minister van Justitie en Veiligheid over de mogelijkheid om instructies te geven in individuele strafzaken. Dat kan de minister doen op grond van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid het Openbaar Ministerie. En daarmee kan een politieke ambtsdrager, naar de letter van de wet, invloed uitoefenen op de beslissing om een burger wel of niet strafrechtelijk te vervolgen.

Die bevoegdheid staat op gespannen voet met het uitgangspunt van machtenspreiding en brengt het risico met zich mee dat het strafrecht voor politieke doeleinden wordt ingezet. Dat risico hebben we in meerdere landen werkelijkheid zien worden de afgelopen tijd. Om de democratische rechtsstaat weerbaarder te maken heb ik daarom een initiatiefwetsvoorstel ingediend dat deze kwetsbaarheid wegneemt door de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid te schrappen. De Tweede Kamer heeft inmiddels met het voorstel ingestemd, binnenkort vindt de plenaire behandeling in de Eerste Kamer plaats.

In het kader van dit themanummer van *S&D* over klassenjustitie en de vraag hoe die kan worden tegengegaan, ga ik graag nader in op dit voorstel. Eerst schets ik de geschiedenis van de aanwijzingsbevoegdheid. Daarna bespreek ik de huidige wettelijke regeling van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid. Vervolgens ga ik in op de gevaren die deze bevoegdheid met zich meebrengt, in het bijzonder het risico dat politieke macht kan doordringen tot individuele vervolgingsbeslissingen. Tot slot licht ik toe waarom afschaffing van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid de democratische rechtsstaat weerbaarder maakt.

Geschiedenis van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid

In het pas gestichte Koninkrijk der Nederlanden dienden de constitutionele verhoudingen, die deels waren geërfd uit de Franse tijd, vastgelegd te worden in Nederlandse wetboeken. Zo werd in 1826 een nieuwe Wet op de Rechterlijke Organisatie ontworpen (Wet RO).[1] De positie van het Openbaar Ministerie ten opzichte van de uitvoerende macht was een groot punt van discussie bij de totstandkoming en de behandeling van die wet in de Tweede Kamer.

In het bijzonder was er kritiek op het voorgestelde artikel dat een bevelsbevoegdheid regelde waardoor de leden van het Openbaar Ministerie verplicht zouden zijn de bevelen van de koning na te komen: 'De ambtenaren bij het openbaar ministerie zijn verpligt de bevelen na te komen, welke hun in hunne ambtsbetrekking, door de daartoe bevoegde magt, van wege den Koning zullen worden gegeven.'[2]

Tegenstanders van deze bepaling vonden dat het OM op onafhankelijke wijze de wet diende toe te passen. De ambtenaren van het OM diende volgens hen geen 'gens du roi' (dienaren van de koning) te zijn, maar 'gens de la loi' (dienaren van de wet).[3] Ondanks de kritiek werd het wetsvoorstel, met de omstreden bevelsbevoegdheid in artikel 5 Wet RO, aangenomen in 1827. De leden van het Openbaar Ministerie waren voortaan ondergeschikt aan de koning.

> Via de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid kan de minister van Justitie en Veiligheid in een concrete strafzaak een aanwijzing geven tot vervolging of juist tot niet (verdere) vervolging

De grondwetsherziening van 1848 bracht een aanzienlijke verandering in de verhouding

tussen de minister van Justitie en OM. De afhankelijke positie van het OM werd verder tot uitdrukking gebracht in de Grondwet door de leden van het OM niet langer voor het leven te benoemen. De belangrijkste wijziging in die Grondwetsherziening was het invoeren van de ministeriële verantwoordelijkheid.

De minister die verantwoordelijk was voor het OM, was voortaan ook verantwoordelijk jegens de Staten-Generaal. Hierdoor werd parlementaire controle op het OM mogelijk gemaakt en konden de Tweede en Eerste Kamer de minister van Justitie ter verantwoording roepen over het doen en laten van het OM. Dankzij de bevelsbepaling in artikel 5 Wet RO dus ook over het handelen in individuele strafzaken.

Tot 1999 was dit het wettelijk kader. Bij de herziening van de Wet RO vlak voor de eeuwwisseling werd er opnieuw intensief gediscussieerd over het bestaan van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid en kwam de huidige regeling tot stand.

Huidige regeling bijzondere aanwijzingsbevoegdheid

Het aanwijzingsartikel in artikel 5 Wet RO zoals dat was geformuleerd in 1827, werd in 1999 vervangen door de artikelen 127 en 128 Wet RO. In artikel 127 werd een onderscheid aangebracht tussen de algemene en bijzondere aanwijzingsbevoegdheid: 'Onze Minister kan algemene en bijzondere aanwijzingen geven betreffende de uitoefening van de taken en bevoegdheden van het openbaar ministerie.'

Bij algemene aanwijzingen gaat het om beleidskwesties en de prestaties van het OM. Voorbeelden hiervan zijn het algemene strafvorderingsbeleid en aanwijzingen over uiteenlopende onderwerpen, zoals de Aanwijzing voor de opsporing, waarin bijvoorbeeld is neergelegd welke zaken via de zogenaamde ZSM-werkwijze (zorgvuldig, snel en op maat) moeten worden afgedaan.

Een bijzondere aanwijzing houdt in dat de minister in een concrete strafzaak een aanwijzing kan geven. Hier vallen vele soorten aanwijzingen onder en de reikwijdte ervan is, naar de letter van de wet, onbeperkt.[4] Het kan dan gaan om een aanwijzing tot vervolging of juist tot niet (verdere) vervolging. Ook kan de minister een aanwijzing geven ten aanzien van de inhoud van het requisitoir of de strafeis van de officier van justitie.

In artikel 128 zijn enkele procedurele waarborgen neergelegd. Zo moet het college van procureurs-generaal in de gelegenheid worden gesteld een zienswijze kenbaar te maken voordat de minister in een concreet geval een aanwijzing geeft.[5] De aanwijzing in een concreet geval moet bovendien schriftelijk gedaan worden.[6] Ook moet de aanwijzing tot vervolging in een concreet geval worden gevoegd bij de processtukken.[7]

> In de internationale context wordt het Nederlandse OM niet als onafhankelijk bestempeld, vanwege het bestaan van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid

Wanneer het gaat om een aanwijzing tot het niet of niet verder opsporen of vervolgen moet de minister de beide Kamers der Staten-Generaal in kennis stellen van de aanwijzing.[8] De ratio achter deze laatste bepaling is dat bij een aanwijzing tot vervolging het procesdossier uiteindelijk door een rechter getoetst wordt. Bij het niet of niet verder vervolgen zal er doorgaans[9]

geen rechterlijke controle meer plaatsvinden zodat controle door het parlement gewenst is, zo was de gedachte van de wetgever.

Met de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid hangt de zogenaamde inlichtingenplicht samen. Die bepaalt dwingend dat het college van procureurs-generaals, het hoofd van het OM, aan de minister de inlichtingen verstrekt die deze nodig heeft.[10] Hiermee wordt de afhankelijke positie van het OM jegens de minister nog eens bevestigd.

Gevaren van de huidige regeling

Een van de grondbeginselen van de democratische rechtsstaat is dat de macht niet bij één actor wordt belegd, maar dat deze juist wordt gespreid. De ervaring leert namelijk dat mensen met macht geneigd zijn die te misbruiken. 'Power tends to corrupt and absolute power corrupts absolutely' is het bekende adagium van Lord Acton.[11] Door het spreiden van de staatsmachten en het aanbrengen van checks and balances onderling wordt machtsconcentratie en het gevaar van machtsmisbruik voorkomen. De bevoegdheid van de uitvoerende macht, in dit geval de minister van Justitie en Veiligheid, om invloed uit te oefenen op strafrechtelijke vervolging tegen individuele personen past niet in een systeem van machtenspreiding.

Tot nu toe is vanwege dit constitutionele uitgangspunt met deze bevoegdheid grote terughoudendheid betracht. Er zijn enkele gevallen bekend waarin de bevoegdheid in het verleden is ingezet. Zo gaf minister Sorgdrager in 1994 aanwijzingen in zaken waar het ging om euthanasie bij zwaar gehandicapte pasgeboren baby's.

Euthanasie is in principe slechts toegestaan wanneer de patiënt daartoe zelf om verzoekt maar dat is bij baby's niet mogelijk. De minister gaf daarom een aanwijzing tot vervolging omdat zij jurisprudentie wilde uitlokken over euthanasie bij wilsonbekwamen. De betreffende officier volgde deze aanwijzing echter niet op, wat hem is komen te staan op rechtspositionele maatregelen.[12]

Dezelfde officier van justitie had al eerder een mondelinge aanwijzing gekregen, namelijk in een zaak die ging over een psychiater die een zwaar depressieve patiënte op haar verzoek assisteerde bij zelfdoding. Namens minister Hirsch Ballin werd hem geïnstrueerd om in die zaak een schuldigverklaring te eisen.[13]

> Een minister kan de vervolging van een politiek bondgenoot, partijgenoot, bestuurder, donateur of bevriende ondernemer doen stoppen of afzwakken

Sinds de herziening van de Wet RO in 1999 is dit, voor zover publiek bekend, echter niet meer voorgekomen. Die terughoudendheid is geen harde rechtsstatelijke garantie, maar berust vooral op politieke cultuur en constitutionele opvattingen. En juist daarin schuilt het gevaar. Een rechtsstaat moet niet alleen functioneren zolang bewindspersonen zich fatsoenlijk en rolvast gedragen, zij moet ook bestand zijn tegen bewindspersonen die dat niet doen.

Het is niet moeilijk voorstelbaar dat een toekomstige minister het minder nauw neemt met het constitutionele uitgangspunt van machtenspreiding. In het kader van klassenjustitie, waar deze uitgave van *S&D* aan is gewijd, is dat risico bijzonder problematisch. De bijzondere aanwijzingsbevoegdheid kan immers worden misbruikt om vrienden te beschermen en tegenstanders te treffen.

Een minister kan de vervolging van een politiek bondgenoot, partijgenoot, bestuurder, donateur of bevriende ondernemer doen stoppen of afzwakken. Omgekeerd kan het strafrecht worden ingezet als machtsinstrument tegen politieke opponenten, activisten, journalisten, klokkenluiders, donateurs van oppositiepartijen of andere personen die de macht onwelgevallig zijn.

Wanneer de minister een bijzondere aanwijzing daartoe geeft, kan de minister een persoon (letterlijk) verdacht(e) maken. Het strafrecht is dan niet langer een instrument van rechtshandhaving, maar verworden tot een politiek wapen.

Ook zonder dat dit instrument daadwerkelijk wordt ingezet, kan de minister informele druk op het OM hiermee uitoefenen. De inzet van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid hangt immers als een zwaard van Damocles boven het hoofd van het OM. Op die wijze kan de minister in de informele gesprekken met het OM beslissingen afdwingen, met de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid als dreigement. Op die informele gesprekken vindt immers geen rechterlijke of parlementaire controle plaats.

Internationale context

De risico's van politieke invloed op strafrechtelijke vervolging zijn niet enkel hypothetisch. In landen zoals Rusland en Belarus worden politieke tegenstanders door politiek gemotiveerde strafrechtelijke vervolging monddood gemaakt. Dit gebeurde bijvoorbeeld met oppositieleider Alksej Navalny.

Maar ook in landen waar dergelijke antirechtstatelijk optreden voorheen ondenkbaar was — omdat gedacht werd dat er voldoende waarborgen waren om dit te voorkomen — kan strafrechtelijke vervolging worden ingegeven door politieke motieven. Zo heeft President Donald Trump meerdere pogingen gedaan om een politiek tegenstander, voormalig FBI-directeur James Comey, strafrechtelijk te laten vervolgen door het ministerie van Justitie.

Nadat Comey jarenlang publiekelijk door president Trump was aangevallen, werd hij in september 2025 door het ministerie van Justitie aangeklaagd wegens het afleggen van een valse verklaring aan het Congres en obstructie van het Congres. De zaak riep direct vragen op over politieke beïnvloeding, mede omdat de aanklacht volgde nadat een eerdere openbaar aanklager geen vervolging wilde instellen en een door Trump benoemde loyale aanklager de zaak alsnog voorlegde aan een grand jury.

> De Tweede Kamerleden Wilders en Van Haga hebben de minister expliciet gevraagd om de strafrechtelijke vervolging van Richard de Mos te stoppen middels een bijzondere aanwijzing

Deze buitenlandse voorbeelden tonen aan dat, indien politieke actoren invloed kunnen uitoefenen op individuele vervolgingsbeslissingen, het strafrecht kan worden ingezet als instrument tegen politieke tegenstanders. In de internationale context wordt het Nederlandse OM dan ook niet als onafhankelijk bestempeld, vanwege het bestaan van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid.

Uit de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie komt naar voren dat het uitvaardigen en uitvoeren van Europese aanhoudings- of arrestatiebevelen niet door een OM kan worden gedaan dat in een individueel

geval rechtstreeks kan worden aangestuurd door de uitvoerende macht, zoals de minister van Justitie. Omdat een dergelijk OM het risico loopt om te worden beïnvloed door de uitvoerende macht bij de beslissing om een Europees aanhoudingsbevel uit te vaardigen, kan dat OM niet voldoen aan de vereisten om te kunnen worden aangemerkt als 'uitvaardigende rechterlijke autoriteit' — in het bijzonder aan het vereiste dat zij kan garanderen onafhankelijk te handelen wanneer zij een dergelijk aanhoudingsbevel uitvaardigt.[14]

Het Nederlandse OM kan vanwege het bestaan van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid daarom ook niet voldoen aan deze onafhankelijkheidseis en derhalve niet worden aangemerkt als 'rechterlijke autoriteit'.[15] In het rapport van de Venetië Commissie over Nederland komt deze waarschuwing ook terug: 'Whilst such informal norms supported by the transparency requirements in Article 128 of the Judicial Act may be effective under normal political conditions in the Netherlands, they do not render illegal politically motivated prosecutions or non-prosecutions.'[16]

Het is natuurlijk maar zeer de vraag hoe 'normaal' die politieke omstandigheden de komende decennia zullen zijn. De Venetië Commissie heeft dan ook de aanbeveling gedaan om de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid te schrappen.[17]

Het is van belang om te benoemen dat steeds meer landen die voorheen een bijzondere aanwijzingsbevoegdheid kenden, deze inmiddels hebben afgeschaft. Uit de EU Justice scoreboard monitor blijkt dat in 2020 er nog een bijzondere aanwijzingsbevoegdheid voor de minister van Justitie en Veiligheid bestond in Luxemburg, Nederland, Denemarken, België, Duitsland, Oostenrijk en Polen.[18] Inmiddels heeft Luxemburg in 2023 de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid afgeschaft.[19] Ook in Duitsland speelt de discussie om de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid af te schaffen.[20]

De noodzaak om de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid te schrappen is mede ingegeven door antirechtsstatelijke ontwikkelingen waarvan we in Nederland ook al de eerste tekenen hebben gezien. Zo was het kabinet-Schoof voornemens om de noodtoestand uit te roepen om op die manier het parlement te omzeilen en strenge asielmaatregelen door te voeren.

> De bevoegdheid van de minister om invloed uit te oefenen op strafrechtelijke vervolging tegen individuele personen past niet in een systeem van machtenspreiding

De PVV riep de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties op de burgemeester van Amsterdam te ontslaan, omdat zij een voor die partij onwelgevallige demonstratie had toegestaan. Dit is strijdig met de geest van de wet, maar niet met de letter van de wet. Politieke terughoudendheid ten aanzien van lopende strafzaken is ook in Nederland steeds minder vanzelfsprekend. Zo waarschuwt de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak voor de toegenomen bemoeienis van de politiek met individuele strafzaken die zich nog onder de rechter bevinden.[21]

De Tweede Kamerleden Wilders en Van Haga hebben de minister expliciet gevraagd om de strafrechtelijke vervolging van Richard de Mos te stoppen middels een bijzondere aanwijzing.[22] Deze voorbeelden laten zien dat afhankelijk van wie er aan de macht is de overheid gemakkelijk

kan overgaan tot machtsmisbruik en willekeur als er onvoldoende waarborgen in het systeem zijn gebouwd.

Naar een onafhankelijk Openbaar Ministerie

In 2022 diende ik een wetsvoorstel in om de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid van de minister van Justitie en Veiligheid te laten vervallen.[23] Daarmee wordt uitgesloten dat de minister, al dan niet onder druk van of op verzoek van de Kamer, kan ingrijpen in individuele strafzaken die nog niet onherroepelijk zijn afgedaan.

Wanneer een strafzaak onherroepelijk is afgerond, kan de minister daarover verantwoording afleggen aan de Kamer, voor zover het gaat om het algemene functioneren van het OM en de lessen die daaruit voor de toekomst kunnen worden getrokken. De minister behoudt de algemene aanwijzingsbevoegdheid. Daarmee kan hij blijven sturen op het algemene vervolgingsbeleid van het OM en blijft hij politiek verantwoordelijk voor het algemene functioneren van het OM.

Met het wetsvoorstel vervalt ook de algemene inlichtingenplicht in individuele zaken. Dat ligt in het verlengde van het schrappen van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid: als de minister niet langer kan ingrijpen in een individuele strafzaak, hoeft hij daarover ook niet langer verplicht te worden geïnformeerd. Wel blijft het mogelijk dat het OM de minister informeert wanneer het dat zelf wenselijk acht. Op die manier wordt de positie van het OM ten opzichte van de minister en de politiek versterkt. Daarmee wordt een extra rechtsstatelijke waarborg ingebouwd, die bijdraagt aan de machtenspreiding en aan de weerbaarheid van de democratische rechtsstaat.

Ondanks verzet van de minister van Justitie en Veiligheid is het voorstel op 25 november 2025 met een meerderheid van 84 stemmen 'voor' aangenomen door de Tweede Kamer.[24] Op het moment van schrijven zijn er twee schriftelijke rondes in de Eerste Kamer geweest. De plenaire behandeling in de Senaat zal naar verwachting spoedig na het zomerreces plaatsvinden.

Als de senatoren hetzelfde zouden stemmen als hun partijgenoten in de Tweede Kamer zou het voorstel ook daar kunnen rekenen op een nipte meerderheid. Op basis van de schriftelijk gestelde vragen en eerdere ervaringen met kwesties waar verschillende constitutionele belangen tegen elkaar dienen te worden afgewogen (hier: democratische legitimatie en verantwoording enerzijds en magistratelijke onafhankelijkheid anderzijds) valt echter een eigenstandige afweging door de Eerste Kamer te verwachten.

Mocht het voorstel worden aangenomen, dan wordt een kwetsbaarheid in ons staatsbestel weggenomen. Daarmee wordt de democratische rechtsstaat beter beschermd tegen politieke druk op het strafrecht en tegen autocratische krachten die het strafrecht zouden willen inzetten als politiek instrument.

> Minister Sorgdrager gaf in 1994 aanwijzingen tot vervolging bij euthanasie van zwaar gehandicapte pasgeboren baby's omdat zij jurisprudentie wilde uitlokken

Het schrappen van de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid is een belangrijke stap in de juiste richting, maar daarmee zijn we er nog niet. De weerbaarheid van de democratische rechtsstaat vraagt om permanent onderhoud

en in het huidige tijdsgewricht naar mijn stellige overtuiging om aanvullende waarborgen. Daarom schreef ik *Project 2026*, een democratisch offensief om ons weerbaarder te maken.[25] Dat plan bevat naast dit voorstel onder meer de verplichting voor politieke partijen om intern democratisch georganiseerd te zijn, de mogelijkheid om wetten aan de Grondwet te laten toetsen door de rechter, betere toegang tot het recht en een onafhankelijkere benoemingsprocedure voor leden van de Raad van de Rechtspraak.

> Wanneer de minister een bijzondere aanwijzing daartoe geeft, kan de minister een persoon letterlijk tot verdachte maken

De ervaringen in Polen en Hongarije laten zien dat na een periode waarin rechtsstatelijke normen zijn geschonden snel en effectief herstel van de rechtsstaat ondoenlijk is, zonder zelf de grenzen van de rechtsstaat te overschrijden. Hoe maak je immers een rechterlijke macht weer onafhankelijk na een reeks politieke benoemingen van rechters 'voor het leven' als je deze rechters niet *vanuit de politiek* weer wilt ontslaan?

Het is onmogelijk om geklutste eieren te ontklutsen en dat is des te meer reden om een democratisch voorzorgsbeginsel te hanteren. Daarom geldt: wie bescherming van de democratische rechtsstaat serieus neemt, versterkt haar instituties vóórdat zij onder druk komen te staan.

■

Noten

1 Eerdere pogingen om een wet op de rechterlijke organisatie vast te stellen werden verworpen door de Tweede Kamer.
2 Handelingen II 1826-1827, Bijlagen p. 455.
3 Handelingen II 1826-1827, p. 266 e.v.
4 Kamerstukken II 1996/97, 25 392, nr. 3, p. 22.
5 Artikel 128, eerste lid, Wet RO.
6 Artikel 128, derde lid, Wet RO. Indien de aanwijzing in verband niet met de vereiste spoed niet schriftelijk kan worden gegeven, kan zij mondeling worden gegeven. In dat geval wordt zo spoedig mogelijk, in ieder geval binnen een week daarna op schrift gesteld, zo volgt uit artikel 128, vierde lid, Wet RO.
7 Artikel 128, vijfde lid, Wet RO.
8 Artikel 128, zesde lid, Wet RO.
9 Middels een artikel 12-procedure kan in dergelijke gevallen alsnog rechterlijke toetsing worden afgedwongen. Wanneer het OM afziet van (verdere) vervolging dan kan de rechtstreeks belanghebbende daarover beklag doen bij het gerechtshof. Indien het gerechtshof van oordeel is dat (verdere) vervolging had moeten plaatsvinden, beveelt het gerechtshof tot die (verdere) vervolging.
10 Artikel 129, eerste lid. Wet RO.
11 Letter to Bishop Mandell Creighton, April 5, 1887 Afschrift uit Historical Essays and Studies, edited by J. N. Figgis and R. V. Laurence (London: Macmillan, 1907)
12 Zie M. de Meijer, «De ministeriële aanwijzingsbevoegdheid jegens de Nationale Politie en het OM nader beschouwd in het kader van de strafrechtelijke rechtshandhaving», in: Onbegrensd strafrecht, Liber Amicorum Hans de Doelder, Wolf Legal Publishers, pp. 335–347.
13 Zie M.E. Verburg, De minister de baas. Minister van Justitie en openbaar ministerie. Grepen uit de historie van de aanwijzingsbevoegdheid, Den Haag: Sdu Uitgevers 2004, p. 241.
14 HvJ EU 27 mei 2019, gevoegde zaken C-508/18 en C-82/19 PPU, ECLI:EU:C:2019:456, punt 88.
15 HvJ EU 24 november 2020, ECLI:EU:C:2020:953.
16 The Netherlands — Joint opinion of the Venice Commission and Directorate General of Human Rights and Rule or Law (DGI) of the Council of Europe on the legal safeguards of the independence of the judiciary from the executive power,

adopted by the Venice Commission at its 136th Plenary Session (Venice, 6-7 October 2023), p. 18.

17 Idem, p. 19.

18 The 2020 EU Justice Scoreboard, COM(2020) 306, p. 52.

19 CCPE, Thematic study of the CCPE on management practices of prosecution services in member states in connection with prosecutorial independence and impartiality, p. 10.

20 Die Zeit, 'Richterbund fordert von neuer Regierung besseren Schutz der Justiz', Susanne Ködel, 4 mei 2025.

21 Reactie van de Wetenschappelijke Commissie van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak op het initiatiefwetsvoorstel van D66 inzake de bijzondere aanwijzingsbevoegdheid van de Minister van Justitie en Veiligheid in de richting van het OM en de inlichtingenplicht in individuele zaken (art. 127 van de Wet op de rechterlijke organisatie e.v.) in het perspectief van internationaalrechtelijke ontwikkelingen en the rule of law, 3 juni 2021.

22 Aanhangsel Handelingen II 2012/23, nr. 2929.

23 Het wetsvoorstel was eerder ingediend door Maarten Groothuizen (D66), maar is komen te vervallen toen hij de Tweede Kamer verliet.

24 Voor stemden: SP, PRO, PvdD, DENK, Volt, D66, ChristenUnie, CDA en FVD. Tegen stemden: 50PLUS, SGP, VVD, BBB, JA21 en PVV.

25 Joost Sneller, "Project 2026; een democratisch offensief," 25 september 2025, https://d66.nl/wp-content/uploads/2025/09/Project-2026-Joost-Sneller.pdf

De sociale advocatuur staat onder **zware druk**

Onze sociale rechtsstaat kan alleen bestaan wanneer ook kwetsbare burgers hun rechten daadwerkelijk kunnen laten gelden. De sociale advocatuur vormt daarbij geen kostenpost aan de rand van het rechtsbestel, maar een noodzakelijke voorwaarde voor het functioneren ervan.

REINIER FEINER

Advocaat en voorzitter van de Vereniging Sociale Advocatuur Nederland (VSAN).

Demonstratie op 9 september 1983 in Utrecht tegen de plannen voor de invoering van een eigen bijdrage voor rechtshulp van Kabinet Lubbers-I. 'Alsof mensen voor hun lol naar een advocaat gaan, alsof zij voor hun lol gaan procederen', aldus de landelijke vereniging voor rechtshulp destijds.

Met de invoering van het tweestatusstelsel en de implementatie van het Europees Asiel- en Migratiepact per 12 juni 2026 worden de rechten van kwetsbare groepen nieuwe migranten (en hun kinderen) sterk beperkt. Bestaanszekerheid en rechtszekerheid staan onder druk. Een voorbeeld. Het leefgeld tijdens de asielprocedure is € 14,87 per week, soms aangevuld met eetgeld of verzorgingsproducten. Dat is ruim onder het geldende bestaansminimum.

De democratische rechtsstaat kampt in de breedte met een gebrek aan vertrouwen. Het demonstratierecht wordt ingeperkt, klassieke grondrechten staan onder druk[1] en de afdwingbaarheid van sociale grondrechten staat ter discussie.[2]

In deze bijdrage wil ik een lans breken voor het nut en de noodzaak van de sociale advocatuur om het ideaal van de sociale rechtsstaat te bevorderen. Ik wil inzichtelijk maken dat het steeds moeilijker wordt de vraag naar rechtsbijstand adequaat te beantwoorden. Dat komt enerzijds door een sterk afnemend aanbod aan sociaal advocaten,[3] en anderzijds door de financiële en praktische wettelijke drempels en beperkingen voor subsidieverlening aan rechtzoekenden. De toegang tot recht en de rechter wordt hierdoor te beperkt.

Het ideaal van de sociale rechtsstaat

De term sociale rechtsstaat heeft betrekking op de klassieke grondrechten én op de sociale grondrechten. Op een overheid die moet zorgen voor bescherming van burgers tegen te diep ingrijpend overheidsoptreden. Én op de rechtsplicht van de staat om het welzijn en de sociale, culturele en economische rechtvaardigheid van de bevolking te realiseren.

De toegang tot het recht voor gewone burgers in ons land behoort tot de kernbeginselen van onze rechtsstaat. Een eerlijk proces, behoorlijke rechtspleging en adequate rechtsbescherming en rechtsbijstand zijn zo maar enkele beginselen die die toegang tot het recht bewaken.

Zoals burgers hun volksvertegenwoordiging kiezen om de koers van het land te bepalen, zo zijn het ook burgers die hun vrijheden en burgerrechten in concrete gevallen willen beschermen als de uitvoering van het algemeen belang botst met individuele belangen. Uiteindelijk is het aan de onafhankelijke rechter om

> De toegang tot het recht voor gewone burgers in ons land behoort tot de kernbeginselen van onze rechtsstaat

de knoop door te hakken en te bepalen of de uitvoerende macht heeft gehandeld conform haar wettelijke opdracht en op een wijze die in het concrete geval de rechten van de individuele burger niet schendt en hierin recht te doen.

Die rechtsbescherming is alleen effectief als de stem van de burger en zijn bezwaren op een goede manier én tijdig worden gepresenteerd. Anders is de wederpartij van de burger — in 60% van de gevallen is dat de overheid — noch de rechter in staat goed te luisteren of nog een feitelijk relevante beslissing te geven.

Als burgers hun recht niet meer kunnen halen via de wegen van de rechtsstaat ontstaat rechteloosheid en onveiligheid. Of het nu gaat om een dakloze werkloos geworden uitgebuite arbeidsmigrant die graag onderdak of een uitkering wil, maar afwijzing krijgt, of ouders die bij de kinderrechter moeten komen omdat de overheid hun kinderen uit huis wil plaatsen; het vergt weinig verbeeldingskracht te bedenken dat rechtsbijstand noodzakelijk is. Nood-

zakelijk om de feiten zorgvuldig neer te leggen op de weegschaal van de rechter en te realiseren dat er sprake is van een eerlijk proces met een rechtvaardige uitkomst.

De vertolkers van de bezwaren van de burger, dat zijn wij, de sociaal advocaten. De sociale advocatuur heeft een scharnierfunctie tussen twee ketens van recht-doeners:

- De verticale keten: de rechtshulp aan gewone burgers.
- De verticale keten van zogenaamde nullijns rechtshulp (onlinetools/folders/informatievoorziening), eerste-lijns rechtshulp (juridische loketten, consumentenorganisaties, geschillencommissies, sociaal raadslieden, rechtswinkels et cetera) en de tweede-lijns rechtshulp van sociale advocatuur (en mediators)[4]
- De horizontale rechtshulpketen: de togaberoepen en procesvertegenwoordigers in ons rechtsbestel.

De sociale advocatuur hoort hierbij. Samen met procesvertegenwoordigers van uitvoeringsorganisaties (IND, UWV, gemeenten, Raad voor de Kinderbescherming et cetera) en advocaten van grote bedrijven (denk aan verhuurders, werkgevers), het Openbaar Ministerie en — last but not least — de rechterlijke macht dragen wij zorg voor een eerlijke en evenwichtige rechtsbedeling.

Aan vertrouwen werken in en aan onze rechtsstaat is een kernopgave en ons aller rechtsplicht. Als er niet goed geluisterd wordt dreigt een vertrouwenscrisis. Maar het doen-vermogen van ons rechtsbestel en onze rechtshulpketen staat onder druk. De ketens sluiten onvoldoende op elkaar aan en filevorming en ongewenste waterbedeffecten maken een tijdige, laagdrempelige toegang tot recht verre van een vanzelfsprekendheid.

Wat heb je als burger aan een familierechtadvocaat als je wilt scheiden en als de doorlooptijd vanaf indiening van het echtscheidingsverzoek tot aan behandeling op zitting meer dan een jaar is? Wat heb je er als burger aan om een goe-

Wat heb je als burger aan een familierechtadvocaat als je wilt scheiden en de doorlooptijd meer dan een jaar is?

de sociale zekerheidsadvocaat te hebben als het bezwaar tegen een burgemeestersluiting van een woning een halfjaar duurt?

Wat heb je aan tijdige rechtspraak als er geen sociaal advocaat is die jouw zaak op een evenwichtige en goede wijze kan aanbrengen? Wat heb je aan 65.000 agenten als er te weinig Officieren van Justitie zijn om de zaken aan te brengen? Wat heb je aan strenger straffende rechters als de straffen niet ten uitvoer kunnen worden gelegd?

Wat heb je aan een kinderrechter die een machtiging uithuisplaatsing toewijst om een kind te beschermen als er onvoldoende jeugdhulp is ingekocht door de gemeente om het kind een veilige plek te bieden?

De sociale advocatuur agendeert maatschappelijke kwesties tijdig en is de smeerolie van de toegang tot recht. Maar dat staat dus onder zware druk.

Het wettelijke stelsel van gesubsidieerde rechtsbijstand

De toegang tot recht is in Nederland op papier goed in orde.[5] In artikel 47 van het Handvest grondrechten van de Europese Unie en in artikel 6 en 13 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) wordt de grond-

Uit de eigen praktijk

Een alleenstaande vrouw in de bijstand met twee kinderen wordt als verdachte aangehouden wegens de verdenking van het dealen van drugs. Bij een huiszoeking na een tip worden in haar slaapkamer enkele tientallen grammen drugs aangetroffen. Na aanhouding wordt ze in afwachting van een vervolgingsbeslissing naar huis gestuurd. Ze zal subsidie voor rechtsbijstand moeten aanvragen in verband met de verdediging als verdachte voor de politierechter.

Na enkele dagen ontvangt ze een brief thuis met het voornemen tot sluiting van de woning door de burgemeester. Daaropvolgend ontvangt ze een aankondiging tot ontbinding van de huurovereenkomst door de woningcorporatie. Veilig Thuis is ook ingeschakeld in verband met de twee minderjarige kinderen. Die dreigen uit huis te worden geplaatst. Een verzoek daartoe wordt onderzocht door de Raad voor de Kinderbescherming. Tot slot wordt haar uitkering gestopt door de Dienst SoZaWe, omdat ze kennelijk inkomsten heeft verzwegen.

De zwaardmacht van de overheid klieft in recordtempo en gecoördineerd ongenadig hard door het bestaansrecht van deze vrouw en haar twee kinderen op verschillende rechtsterreinen. Er is meteen rechtsbijstand nodig. Echter, de vrouw heeft op dat moment niets meer. Hoewel een advocaat eigenlijk pas rechtsbijstand mag verlenen na voldoening van de eigen bijdrage zal elke sociaal advocaat alvast beginnen met werken en worden de eigen bijdragen vaak niet geheel geïnd of volledig afgeschreven.

Het resultaat van zo vroeg mogelijk rechtsbijstand verlenen kan zowel persoonlijk als maatschappelijk heel positief uitwerken. Het voorkomen van de uithuisplaatsing, scheelt tonnen aan maatschappelijke kosten en voorkomt mogelijk grote schade aan de ontwikkeling van de kinderen die dan niet van school af hoeven en ergens anders moeten gaan aarden.

Uit dit praktijkvoorbeeld mag blijken dat de overheid kwetsbare burgers kapot procederen kan. De vrouw in kwestie kon de eigen bijdrages niet betalen. Toch is direct rechtsbijstand verleend en heeft dit geleid tot goed overleg met betrokken partijen, waardoor de vrouw in ieder geval met haar kinderen in de woning mocht blijven wonen onder (strikte) voorwaarden.

slag geboden voor een effectieve toegang tot de rechter, namelijk door het recht op rechtsbijstand daarin te incorporeren voor burgers die niet over toereikende middelen beschikken om hierin zelf te voorzien. In artikel 18, lid 2 van de Grondwet wordt bepaald dat de overheid zorg moet dragen voor gesubsidieerde rechtsbijstand aan minder financieel draagkrachtige burgers. Dit klassiek-sociale [6] grondrecht is nader uitgewerkt in onder andere de Wet op de Rechtsbijstand.

De Raad voor de Rechtsbijstand voert de Wet uit en regelt dat rechtzoekenden daadwerkelijk kunnen beschikken over rechtsbijstand van een sociaal advocaat, mediator, tolk of een bewindvoerder bij problematische schulden. Uiteraard zijn er grenzen aan het recht op gesubsidieerde rechtsbijstand door een advocaat. Het is een fijnmazig en kwetsbaar systeem, omdat de uitgaven aan gesubsidieerde rechtsbijstand voor het grootste deel opgaan aan rechtsbijstand van rechtzoekenden die in conflict met de overheid zijn.

Als slechte wetgeving leidt tot extra vraag naar rechtsbijstand is het van belang dat het budget op rechtsbijstand mee mag ademen en de oplossing gezocht wordt bij de 'vervuiler'.[7] Dus niét het beperken van rechtsbijstand aan asielzoekers om de kansen op permanent verblijf kleiner te maken.

Wanneer rechtsbijstand?

We kennen in ons land een zeer goed systeem in de vorm van piketregelingen voor mensen die door de overheid worden opgesloten. Verdachten die worden aangehouden, psychisch zieke mensen die gedwongen worden opgenomen, onrechtmatig verblijvende vreemdelingen die worden opgepakt om te worden uitgezet en kinderen die wegens hun gedragsproblemen gesloten worden geplaatst, krijgen binnen enkele uren kosteloos bezoek en rechtsbijstand van een gespecialiseerd advocaat.[8] Slachtoffers van ernstige strafbare feiten hebben daarnaast recht op kosteloze rechtsbijstand.

Maar als er geen sprake is van vrijheidsbeneming, is kosteloze rechtsbijstand slechts mogelijk in bijzondere gevallen op grond van bijzondere regelingen.[9] In alle andere gevallen dient er altijd een relatief hoge eigen bijdrage in de advocaatkosten te worden betaald.

En er moet sprake zijn van een voldoende zwaar rechtsbelang (artikel 12, 2e lid onder b WrB) in verhouding tot de kosten van rechtsbijstand. Denk hierbij aan uitsluiting van rechtsbijstand bij boetes wegens overtredingen van de APV, leerplichtwet of bijzondere strafwetten die bij de kantonrechter worden behandeld. Het financieel belang in zaken moet sowieso meer dan € 500 bedragen. Als er op grond van de Participatiewet een boete wordt opgelegd aan een uitkeringsgerechtigde betekent dit een forse financiële aderlating voor diegene, maar is rechtsbijstand van een sociaal advocaat dus afhankelijk van de hoogte van het boetebedrag.

Dan is er de zogenaamde zelfredzaamheidstoets die volgt uit de Wet op de rechtsbijstand (WrB) artikel 12, lid 2, onder g. Als 'het een belang betreft waarvan de behartiging redelijkerwijze aan de aanvrager zelf kan worden overgelaten, zo nodig met bijstand van een andere persoon of instelling van wie onderscheidenlijk waarvan de werkzaamheden niet vallen binnen de werkingssfeer van deze wet'. Deze zelfredzaamheidstoets is in de praktijk een ernstige hindernis gebleken voor rechtspraak en politiek om tijdig in te grijpen bij wat mede daardoor is verworden tot het Toeslagenschandaal.

> Wat heb je aan 65.000 agenten als er te weinig Officieren van Justitie zijn om de zaken aan te brengen?

Veel slachtoffers van de toeslagenaffaire meldden zich uiteindelijk wel bij eerstelijns rechtshulpvoorzieningen, zoals het Juridisch Loket, maar werden niet doorverwezen naar een sociaal advocaat, omdat er in de regel geen recht op rechtsbijstand bestond bij conflicten met de Belastingdienst. Burgers zouden het eenvoudig zelf kunnen regelen met de Belastingdienst.[10]

Stijgende financiële drempels

Rechtsbijstand van een gesubsidieerd advocaat is zeker niet gratis. De eigen bijdrage is in de loop der jaren aanzienlijk verhoogd tot inmiddels een laagste eigen bijdrage van € 257 en oplopend tot € 1084.[11] Dat bedrag moet vooraf worden betaald aan de advocaat. Die eis is in de praktijk veelal onrealistisch.

In 2013 werd de generieke verhoging van de eigen bijdrage doorgevoerd, samen met een ex-

tra verhoogde bijdrage voor familierechtelijke zaken. Een belangrijke andere bezuiniging was het afschaffen van het zogenaamde anti-cumulatiebeding, dat inhield dat als er in hetzelfde jaar opnieuw behoefte was aan rechtsbijstand de eigen bijdrage werd gematigd. Met de afschaffing van dit beleid is de financiële drempel voor rechtzoekenden die te maken krijgen met een veelvoud aan belastende overheidsbeslissingen te hoog geworden.

De ratio voor deze maatregel was enkel gelegen in financiële beheersbaarheid van het stelsel. Juridisch 'mag' dat zolang deze beperkingen het recht tot toegang tot de rechter niet in de kern aantasten. De Afdeling bestuursrechtspraak heeft in 2016[12] nog geoordeeld dat dergelijke financiële beperkingen op zichzelf niet in strijd zijn met artikel 6 EVRM, mits zij het recht op toegang tot de rechter niet in essentie aantasten, een gerechtvaardigd doel dienen en proportioneel zijn.

De aanvaarding van deze bezuinigingen als gerechtvaardigd doel legitimeerde een sluipende uitholling van de toegang tot het recht. Voor een burger met een bijstandsuitkering of een minimumloon is een eigen bijdrage van enkele honderden euro's geen verwaarloosbaar bedrag. De stijging van de eigen bijdragen heeft een reëel effect op de keuze van kwetsbare burgers om al dan niet een advocaat in te schakelen. Dit is geen theoretische zorg: in de praktijk zien sociale advocaten dat cliënten afzien van juridische stappen omdat zij de eigen bijdrage niet meer kunnen opbrengen, ook al hebben zij in beginsel recht op gesubsidieerde rechtsbijstand. Deze situaties spelen bijvoorbeeld in mijn eigen praktijk.

De sociale advocatuur sterft uit

Binnen tien jaar gaat meer dan 30% van de huidige sociaal advocaten met pensioen. Er zijn 13% minder sociaal advocaten dan vijf jaar geleden en er is onvoldoende aanwas van nieuwe sociaal advocaten om dit op te vangen.[13] In augustus 2022 bleek al uit een onderzoek van Panteia naar de arbeidsmarkt van sociaal advocaten dat er binnen enkele jaren grote tekorten dreigen.[14]

Dankzij de rapporten van de commissies van der Meer I en II en door de schok die het toeslagenschandaal te weeg bracht, is er voor het eerst sinds decennia de afgelopen jaren weer geïnvesteerd in de sociale advocatuur. Hierdoor konden de jarenlang achtergebleven tarieven worden herijkt. Echter, de jarenlange bezuinigingen hebben ertoe geleid dat er onvoldoende is geïnvesteerd in jonge aanwas en grotere kantoren zijn uiteen gevallen vanwege kostenbesparing.

> Wat heb je aan een kinderrechter die een machtiging uithuisplaatsing toewijst als er onvoldoende jeugdhulp is ingekocht door de gemeente om het kind een veilige plek te bieden?

Het advies van de commissie van der Meer II van maart 2025 luidt dat met een extra toeslag aantrekkelijke kantoorverbanden als duurzame kraamkamer van de sociale advocatuur moeten worden gestimuleerd. De Nederlandse Orde van Advocaten (NOvA), De Vereniging Sociale Advocatuur Nederland (VSAN) en ook de Raad voor Rechtsbijstand (RvR) steunen dit advies. Beloon advocaten die stagiaires opleiden en neem risico's voor hen weg, zodat er direct nieuwe opleidingsplekken kunnen worden gerealiseerd. Zorg ervoor dat juist in de regio's en op de rechtsterreinen waar de tekorten het grootst zijn extra wordt geïnvesteerd.

Hartenkreet

Sociaal advocaten hebben ervoor gezorgd dat schijnzelfstandigheid werd aangepakt, waardoor kwetsbare werkenden een fatsoenlijk arbeidscontract krijgen. Ze zorgen ervoor dat burgemeesters bij een voorgenomen sluiting van een woning, of woningcorporaties bij een voorgenomen ontruiming of ontbinding van een huurovereenkomst, in het bijzonder de belangen van de hierdoor getroffen kinderen afwegen. Sociaal advocaten droegen zorg voor de veroordeling van Nederland bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, omdat de instanties, waaronder de rechtspraak, te snel oordeelden dat er na een uithuisplaatsing van kinderen niet meer terug gewerkt behoefte te worden naar een thuisplaatsing.[15]

Het zijn sociaal advocaten die zorgdragen voor een strengere toetsing van de rechter van het bestuursorgaan in een rechtsgeschil met de burger. Bedenk dat de overheveling van een groot deel van het sociale domein in 2015 naar de gemeenten — naast de Participatiewet zijn onder andere de uitvoering van de Wmo en de Jeugdwet op het bordje van de gemeenten uitgesmeerd — gepaard ging met een 'efficiencykorting'. Er ontstonden grote verschillen in uitvoering, kwaliteit en beschikbaarheid van maatschappelijke -en jeugdzorgvoorzieningen tussen de verschillende gemeenten.

> Voor een burger met een bijstandsuitkering of een minimumloon is een eigen bijdrage van enkele honderden euro's zeker geen verwaarloosbaar bedrag

Falend toezicht en rechtsonzekerheid gaan gepaard met een bestuur dat zoveel mogelijk wil dejuridiseren en zoveel mogelijk beslissingen maakt aan 'de keukentafel' — zonder formele schriftelijke beschikking. Dat klinkt mooi en 'samen', maar maakt kwetsbare burgers erg afhankelijk en kwetsbaar. Zowel qua informatievoorziening (waar heeft u recht op en welke voorzieningen zijn er?) als voor wat betreft het onderzoek om vast te stellen of er een aanspraak bestaat op hulp. In sommige gemeenten moet de burger er zelfs om vragen als hij of zij een schriftelijke beschikking wil krijgen, zodat er bezwaar kan worden gemaakt als men meent dat de aanvraag om hulp ten onrechte geheel of gedeeltelijk is afgewezen.

Meer dan de helft van de uithuisplaatsingen van kinderen in Nederland gebeurt buiten de kinderrechter om en buiten het zicht om van de sociale advocatuur. Controle op de juistheid, veiligheid en rechtmatigheid ontbreekt. Voelen ouders zich gedwongen mee te werken of is dit écht vrijwillig en gebaseerd op zogenaamd 'informed consent'? En als het misgaat, wie is dan verantwoordelijk?

Vrouwe Justitia is helaas blind voor de burger zonder adequate rechtsbijstand. Een sterke sociale advocatuur is nodig voor een sociale rechtsstaat waarin kwetsbare groepen burgers worden gehoord en gezien en waarbij hun rechten worden geborgd. Dit komt niet zomaar vanzelf goed. Actie is nodig.

■

Noten

1 Nationale ombudsman (26 mei 2026). Demonstratierecht steeds verder onder druk.

2 In mei 2025 werd namens negen landen een brief gestuurd aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens vanwege kritiek op de te indringende toetsing van het Hof van de nationale wetgeving aan die Rechten van de Mens. Hierbij ging het in het bijzonder om de kritische wijze waarop het Hof de mensenrechten van 'criminele' 'buitenlanders' borgt. Over de afkalvende sociale rechtsstaat en waakzaamheid tegen verdere politisering van de mensenrechten: Professor Ernst Hirsch Ballin: 75 jaar Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden — Nederland Rechtsstaat, en zijn prachtige werk (gaat dat lezen!): *Waakzaam Burgerschap, Vertrouwen in democratie en rechtsstaat herwinnen*, Querido Facto 2022.

3 Raad voor Rechtsbijstand (maart 2026). Aanbod in Beeld

4 Mies Westerveld (2015). Vernieuwing of verschraling? Enkele beschouwingen over de beoogde hervorming van het stelsel van gesubsidieerde rechtsbijstand. In: *Vrouwe Justitia zucht en steunt. Hoe houden we de rechtsstaat toekomstbestendig?* Stichting NJCM-Boekerij 55, Leiden.

5 Sinds 1994 kennen we de Wet op de Rechtsbijstand.

6 Een klassiek grondrecht beschermt de burgers tegen inbreuken door de overheid. Een sociaal grondrecht verplicht de overheid de burger te helpen. In de meerderheid van de zaken waarvoor burgers vragen om gesubsidieerde rechtsbijstand is de 'tegenpartij' de overheid. Artikel 18, 2e lid Gw wordt onder de sociale grondrechten geschaard, maar in feite is deze in de kern ook een 'conditio sine qua non', omdat toegang tot recht een kernbeginsel is van de democratische rechtsstaat.

7 Kostenbeheersing van het stelsel van gesubsidieerde rechtsbijstand slaagt alleen als de overheid eenvoudiger wet -en regelgeving implementeert. We kunnen veilig concluderen dat hier vooralsnog geen sprake van is.

8 Deze essentiële rechtswaarborg ziet op een effectieve zogenaamde habeas corpus-bescherming.

9 Voorbeelden zijn regelingen in het kader van rechtsbijstand bij de afhandeling van Mijnbouwschade Groningen, afwikkeling schade kinderopvangtoeslag, maar ook de rechtsbijstand destijds bij de MH17-zaak werd gefinancierd via de ruif van de gesubsidieerde rechtsbijstand. Ouders krijgen op dit moment (een vooralsnog tijdelijke regeling) kosteloos een jeugdrechtadvocaat toegewezen voor de 1e zitting over uithuisplaatsing.

10 De laatste sociaal advocaten | NPO Start: zie deze geweldige documentaire van Ingeborg Jansen uit 2020, waar o.a. vanaf minuut 41.30 blijkt hoe onrechtvaardig dit soort toeslagenzaken werden behandeld door de Belastingdienst. Zie ook: 44.15. Discriminatoir handelen jegens vele moeders met een 'buitenlandse' achternaam.

11 Bij personen- en familierecht is de eigen bijdrage zelfs tussen de € 448 en € 1120 per zaak en dan zijn er nog andere kosten als grifffierecht, dat door de rechtbank wordt geheven.

12 Raad van State 15 juni 2016, ECLI: NL:RVS:2016:1636

13 Raad voor Rechtsbijstand (2025). Aandacht voor aanbod en behoud sociaal advocatuur. Jaarverslag 2025.

14 Tekorten in de sociale advocatuur zijn bijzonder problematisch — Panteia (NL)

15 EHRM, 15-04-2025, nr. 45644/18 (zaak van Slooten/Nederland).

Invloedsferen en de internationale rechtsorde

In het vorige nummer van S&D stelde Jan Pronk dat Europa en het mondiale Zuiden het initiatief zouden kunnen nemen een nieuwe wereldorde te bewerkstelligen. Richard Wouters interpreteerde het pleidooi van Pronk als een voorstel om grootmachten weer invloedssferen toe te kennen. Maar zo was dat niet bedoeld, reageert Pronk op zijn beurt.

JAN PRONK

Voormalig minister, onder meer van Ontwikkelingssamenwerking en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

In een vorig nummer van *Socialisme en Democratie* schreef ik een essay onder de titel 'Europa, het mondiale Zuiden en een andere wereldorde'. De redactie vroeg me of ik wilde reageren op het artikel van Richard Wouters in hetzelfde nummer, met als titel 'Voorbij het grootmachtdenken: weerbaar idealisme', waarin deze naar mijn bijdrage verwees. Dat doe ik met genoegen. Ik kan er zelfs kort over zijn, want ik ben het met zijn analyse geheel eens.

Een democratisch land als Nederland zou, zoals Wouters schrijft, in zijn buitenlandse politiek vooral moeten kiezen voor 'samenwerking tussen democratieën in plaats van autoritaire grootmacht-politiek, voor de sterkte van het recht in plaats van het recht van de sterkste, voor vrijwillige integratiesferen in plaats van invloedssferen, voor mensenrechten en inclusie in plaats van ontmenselijking en uitsluiting'.

Wouters pleit voor een weerbaar idealisme dat recht plaatst boven macht. Dat stelt hij tegenover een geopolitiek realisme — door hem nader aangeduid als 'grootmacht realisme' — dat uitgaat van macht boven recht. Grootmachten zijn erop uit om invloedssferen te creëren. Die waarborgen vrede noch stabiliteit en leiden tot onderdrukking.

Daarom is het grootmacht-realisme, aldus Wouters, 'moreel failliet'. Hij schaart zich aan de zijde van enkele door hem geciteerde politieke denkers, die stellen dat het in een idealistische buitenlandse politiek ethisch onverantwoord is een land te vragen als bufferzone te dienen.

Ik zie een dergelijk weerbaar idealisme, zoals omschreven door Wouters, als een ijkpunt voor een sociaal-democratische buitenlandse politiek. Maar na die omschrijving volgt in het stuk van Wouters een passage die mij verbaast. De door hem genoemde denkers en politici 'zouden ernstig bezwaar maken tegen het pleidooi van Jan Pronk (…) om grootmachten weer invloedssferen toe te kennen. De Conferentie van Jalta in 1945 luidde voor Midden- en Oost-Europa ruim vier decennia van totalitaire Sovjetoverheersing in. Wat zou een hedendaags Jalta betekenen voor Oekraïne, voor Taiwan?'

Ik heb dat pleidooi niet gevoerd. Integendeel. Ik stelde vast dat het akkoord van Jalta, waar de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog een akkoord sloten waarmee zij hun invloedssferen wederzijds afbakenden 'niets te maken heeft met recht, maar alles met macht en veiligheid'.

Immers, zo schreef ik: 'Binnen de eigen invloedsfeer konden de VS en de Sovjet-Unie ongehinderd opereren om hun macht te consolideren. Dat betekende Sovjetoverheersing van

> Sinds het begin van dit millennium is de internationale rechtsorde steeds verder ontmanteld, vooral door toedoen van de grootmachten

Centraal-Europese landen die slechts in naam onafhankelijk waren, Amerikaanse militaire bases over de hele wereld, covert operaties buiten eigen grenzen en interventies in landen waarbinnen ontwikkelingen plaatsvonden die niet naar de zin waren van een van de grootmachten. Vietnam, Afghanistan, Zaïre, Chili, Iran en andere landen in het Zuiden werden het slachtoffer, soms van een massale invasie, soms door regime change van buitenaf.'

Dat kan toch moeilijk gezien worden als een rechtvaardiging van invloedssferen. Heeft Wouters mijn bijdrage echt gelezen? Zijn artikel is een nagenoeg letterlijke vertaling van een tekst die hij schreef in een rapport van de European

Green Foundation. De bovengenoemde passage is later toegevoegd, zonder enige toelichting, doch met direct daarop aansluitend de suggestieve zin: 'Het grootmacht-realisme heeft geen linkse apologeten nodig.'

Heling van de internationale rechtsorde

Ik vrees dat Wouters mijn artikel heeft gelezen als zo'n apologie en als een verdediging van het denken in termen van invloedssferen. Maar dan heeft hij mijn betoog niet begrepen. Ik schreef: 'Het denken in termen van invloedssferen is helaas terug en bedreigt de wereldvrede.' Mijn betoog mondde uit in een pleidooi voor een herstel van de centrale waarden van de internationale rechtsorde die in 1945 werd gecreëerd: nationale soevereiniteit, machtsdeling in plaats van streven naar hegemonie, conflictoplossing door overleg en onderhandeling in plaats van geweld, garantie van mensenrechten, alsmede wereldwijde universaliteit van rechten en verplichtingen ze te respecteren.

> Trumps Vredesraad moge dienen als een waarschuwing: met één zwaai worden alle instellingen en rechtsbeginselen van de internationale rechtsorde terzijde geschoven

Die centrale waarden hebben altijd onder druk gestaan, maar zij bleven principieel overeind, omdat daarop binnen de internationale rechtsorde stelselmatig een beroep kon worden gedaan. Dat leidde dan tot resoluties, uitspraken, nieuwe afspraken of interventies. Maar vooral sinds het begin van dit millennium is de internationale rechtsorde steeds verder ontmanteld, vooral door toedoen van de grootmachten. De centrale waarden worden niet alleen telkens geschonden, maar door grote en middelgrote machten zelfs principieel verworpen, zodat andere landen en bevolkingsgroepen er niet eens meer een beroep op kunnen doen.

Anders dan het artikel van Richard Wouters ging mijn bijdrage niet over de eisen die gesteld moeten worden aan de buitenlandse politiek van Nederland en andere democratische landen, maar over mogelijkheden tot heling van de internationale rechtsorde. Ik betoogde dat de huidige wereldwijde bedreigingen van de mensheid (oorlogen, klimaatcrisis, biodiversiteitsverlies, virusuitbraken, sociaaleconomische ongelijkheid, Artificial Intelligence, genocide, raciale uitsluiting en andere mensenrechtenschendingen) zo ernstig zijn, dat zij niet op nationaal niveau of door samenwerking tussen een beperkt aantal natiestaten kunnen worden beheerst. Dat kan alleen wanneer alle landen erbij betrokken zijn, grote en kleine, democratische en dictatoriale, noordelijke en zuidelijke, christelijke, islamitische en hindoeïstische landen, enzovoort, geen uitgezonderd.

Om die wereldwijde samenwerking te organiseren, om afspraken in daden om te zetten, om landen en ondernemingen effectief aan te spreken op hun verantwoordelijkheid en hen eventueel te sanctioneren, is een wereldwijde rechtsorde nodig, gebaseerd op algemeen aanvaarde rechtsbeginselen en procedures.

De rechtsorde die in 1945 werd gecreëerd en in latere jaren uitgebouwd is defect en kan niet in haar oude vorm worden hersteld. Helemaal van voren af aan opnieuw beginnen is riskant. Dan dreigen alle verworvenheden verloren te gaan. Trumps Vredesraad moge dienen als een waarschuwing: met één zwaai worden alle instellingen en rechtsbeginselen van de internationale rechtsorde terzijde geschoven ten gunste

van een groep vastgoedmagnaten, die het herstel van de met genocidaal geweld verschroeide aarde van Gaza en de wederopbouw van het verwoeste land naar eigen believen ter hand nemen, zonder de bevolking te raadplegen.

Leren van Jalta

Noch gedeeltelijke restauratie, noch volledige nieuwbouw zal kunnen resulteren in een effectieve aanpak van de problemen waar de wereld momenteel voor staat. Daarom gebruik ik de term 'heling': het zodanig gezond maken van de internationale rechtsorde dat de bovengenoemde crises kunnen worden geadresseerd. Daarbij kunnen we leren van de wijze waarop tachtig jaar geleden de crises die zich in de jaren daarvoor hadden gemanifesteerd (twee wereldoorlogen, de Holocaust, de atoomwapens, de kolonisatie van het Zuiden van de wereld, de economische crisis van de jaren dertig) waren beantwoord.

Toen ging in Jalta een veiligheidspact tussen de grootmachten vooraf aan de overeenstemming in San Francisco over een internationale rechtsorde. Door dat veiligheidspact te sluiten probeerden de grootmachten zich ervan te verzekeren dat zij, noch hun invloedssfeer, door de andere partij zouden worden aangevallen. Dat wederzijds vertrouwen maakte het hen mogelijk in te stemmen met rechtsregels en procedures die hen zouden beperken te streven naar hegemonie, agressie en geweld. Wederzijdse veiligheid was het doel, wederzijdse afbakening van invloedssferen het middel.

Het pact werd al snel geschonden, werkte nooit perfect, maar bleef lange tijd overeind. De keerzijde was dat de grootmachten binnen hun eigen invloedssfeer naar believen konden handelen. De betekenis van die invloedsferen nam echter af, toen de nieuwe internationale rechtsorde tussen 1947 (India) en 1977 (Zuidelijk Afrika) de dekolonisatie van het mondiale Zuiden mogelijk maakte.

Vervolgens leidde het einde van de Koude Oorlog ertoe dat Oost en West na 1989 minder vasthielden aan invloedsferen in dat mondiale Zuiden. Maar in het Noorden van de wereld bleef de NAVO bestaan als een Westerse invloedssfeer onder de nucleaire paraplu van de Verenigde Staten.

Een nieuw veiligheidspact

Invloedsferen zijn er altijd geweest, in alle vormen, maten kleuren en intensiteiten. Echter, sinds het midden van de vorige eeuw staat het afbakenen, aanhouden, versterken en uitbreiden van invloedssferen, door wie dan ook, haaks op elk van de vijf centrale waarden van de internationale rechtsorde. Pogingen daartoe werden desondanks gedaan, niet alleen door grootmachten, maar ook door andere staten. Zo

> Willen we de internationale rechtsorde helen dan is medewerking van de grootmachten nodig

slaagden landen als India, Turkije, Marokko en Rwanda erin controle uit te oefenen over gebieden in hun omgeving. Maar alle machten konden in het kader van de internationale rechtsorde worden aangesproken en in hun bewegingen op het internationale toneel enigszins beperkt.

Dat veranderde na de millenniumwisseling. De Verenigde Staten verklaren heel Latijns en Midden-Amerika en de Caraïben tot hun invloedssfeer. Rusland doet dat voor alle gebieden die men ooit rekende tot het groot-Russische rijk en voor landen in de directe omgeving. China verklaart Taiwan en delen van de Zuid-Chine-

se Zee tot haar invloedssfeer. Israël en Iran doen dat met betrekking tot gebieden in West-Azië. De VAR wordt niet gehinderd haar macht uit te breiden tot in Soedan, Rwanda evenmin in het Congolese Kivu. China en Rusland concurreren om invloedssferen in Afrika.

Vanuit de verzwakte internationale rechtsorde wordt geen van hen een strobreed in de weg gelegd. Pogingen daartoe lijken momenteel alleen voorbehouden aan concurrerende machten, die zich niet meer beroepen op internationaal recht, maar op hun eigen perceptie van veiligheid, nationaal belang en commercieel profijt. Het oorlogsgevaar is tal van plekken in de wereld toegenomen.

> De les van Jalta is dat politieke beloften om de veiligheid van de ander niet te ondermijnen een basis kunnen leggen voor een internationale rechtsorde waarin overeengekomen wordt macht met elkaar te delen

Willen we de internationale rechtsorde helen dan is medewerking van de grootmachten nodig. Zonder hen is het niet mogelijk. Zij zullen daartoe alleen bereid zijn wanneer zij denken elkaar te kunnen vertrouwen. Daarom zou een nieuw veiligheidspact, net als in 1945, vooraf moeten gaan aan de heling van de internationale rechtsorde. Ik noemde het een nieuw Jalta, maar dat kan worden misverstaan. Daarom spreek ik liever over een nieuw Geneefs Veiligheidspact. Maar in plaats van Geneve kan ook gedacht worden aan Wenen of een andere regionale VN-hoofdstad: Nairobi, Bangkok of Santiago. Of Kaapstad.

De geopolitieke orde van Jalta bestaat niet meer, maar de les van toen is dat politieke beloften om de veiligheid van de ander niet te ondermijnen een basis kunnen leggen voor een internationale rechtsorde waarin overeengekomen wordt macht met elkaar te delen. Dat kan opnieuw, niet om invloedssferen af te bakenen, want dat past niet bij een streven naar duurzame vrede en vrijheid, maar om andere wederzijdse veiligheidsbelangen te respecteren. Verdragspartijen zouden er verstandig aan doen om met elkaar te gaan onderhandelen over andere middelen om vertrouwen te wekken en veiligheid te garanderen dan het afbakenen van invloedsferen waarbinnen zij menen veilig te zijn.

Vijf middelen om vertrouwen te wekken

Ik noem er vijf. Ten eerste wederzijdse erkenning van de status quo, met respect voor de grenzen zoals die thans officieel gelden, de belofte elkaar niet aan te vallen. Verwerping van regime change van buitenaf. Grenzen mogen veranderen, maar alleen via onderhandelingen, gevolgd door officiële erkenning.

Ten tweede wederzijdse erkenning dat het gebruik van massavernietigingswapens in niemands belang is en de wederzijdse belofte dat ze niet zullen worden gebruikt. Wederzijdse bereidheid tot het aangaan van nieuwe wapenbeheersing onderhandelingen die uiteindelijk leiden tot uitbanning van kernwapens.

Wederzijdse toezegging geen nieuwe technologische wapens te ontwikkelen en al het onderzoek dat daartoe zou kunnen leiden onder gezamenlijk toezicht te brengen, is een derde. Wederzijdse beloften wapens niet te laten beheersen door Artificial Intelligence die de mensheid iedere mogelijkheid ontneemt zelf rationele en morele beslissingen te nemen over oorlog en vrede.

Als vierde wederzijdse erkenning dat de toegang tot voor de mens essentiële schaarse grondstoffen, water, de zeebodem en de ruimtelijke atmosfeer, een collectief belang is, ook voor toekomstige generaties, en dat die bestaansbronnen daarom gezamenlijk moeten worden beheerd.

Ten slotte: wederzijdse erkenning dat de mensenrechten nog steeds gelden, binnen alle landen die partij zijn bij het veiligheidspact en ook daarbuiten.

Voor het verwezenlijken van duurzame en inclusieve veiligheid is overeenstemming over deze punten van groter belang dan overeenstemming om elkaars invloedssferen te respecteren. Bovendien, economische en technologische globalisering maken nabije invloedsferen minder belangrijk. Als partijen op deze vijf punten nader bij elkaar komen, zal de relevantie van invloedssferen verdampen. De vijf centrale waarden kunnen dan gemakkelijker overeind worden gehouden.

Wie zouden het initiatief kunnen nemen tot een dergelijk nieuw veiligheidspact — bijvoorbeeld — Genève? Niet alleen een kleine groep die die de heersende machtsverhoudingen reflecteert, zoals dat destijds gold voor de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen de huidige grootmachten Amerika, Rusland en China.

De veranderde geopolitieke verhoudingen vereisen dat een dergelijke kerngroep ook machtsfactoren reflecteert, zoals bevolkingsomvang, geografische positie, beschikbaarheid van grondstoffen en technologische capaciteit. De Verenigde Staten, Rusland en China zouden samen met een beperkt aantal landen uit Azië, Afrika, het Midden-Oosten, Latijns-Amerika en Europa kunnen onderhandelen over de contouren van een nieuwe geopolitieke veiligheidsorde tussen Oost, West, Noord en Zuid.

Zij zouden dat kunnen doen na daartoe te zijn gemandateerd door de Verenigde Naties, nog voordat die het kader van een geheelde internationale rechtsorde is hervormd. Op die manier kan worden voorkomen dat de grootmachten hun invloedssfeer eenzijdig afbakenen en uitbreiden, zodra zij denken een reden te hebben om elkaar te vrezen.

Wanneer dat alles eenmaal zijn beslag heeft gekregen kan gewerkt worden aan de heling en verdere ontwikkeling van de internationale rechtsorde en van een nieuwe internationale economische orde waarbinnen andere machten die de veiligheid bedreigen worden ingetoomd: BigTech, BigFinance en BigOil

■

Reactie op Jan Pronk

We moeten niet terug naar een wereld van invloedssferen. Daar zijn Jan Pronk en ik het over eens, zo blijkt uit zijn reactie op mijn essay in het vorige nummer van *S&D*. Ik ben blij dat het misverstand uit de weg is geruimd.

Het toekennen van invloedssferen aan grootmachten ondermijnt het recht op zelfbeschikking van de kleinere landen die de pech hebben tot zo'n sfeer te worden gerekend. Daarmee staat deze vorm van grootmachtdenken op gespannen voet met het VN-Handvest.

In het huidige tijdsgewricht, met agressieve autocraten aan de macht in Moskou, Beijing en Washington, vormt het denken in invloedssferen een bedreiging voor de democratische wereld; het wordt aangegrepen om de Russische invasies in Oekraïne, de intimidatie van Taiwan door de Chinese Volksrepubliek en Trumps claim op Groenland goed te praten. Daar komt bij dat invloedssferen geen stabiliteit opleveren: ze brengen grootmachten in conflict met elkaar en met de landen die zij willen overheersen — zie Oekraïne, dat zich niet laat onderwerpen door Poetin.[1]

Pronk wijst er terecht op dat landen ook zonder erkenning van invloedssferen rekening kunnen en moeten houden met elkaars veiligheidsbelangen. Daarbij speelt wapenbeheersing een belangrijke rol. Wapenbeheersingsakkoorden worden gesloten tussen tegenstanders, niet tussen bondgenoten. De geschiedenis leert dat dergelijke akkoorden zelfs in tijden van verhoogde spanning tot stand kunnen komen.[2]

Vooral op het gebied van massavernietigingswapens moeten we dringend op zoek naar nieuwe manieren om tot wapenbeheersing te komen, zeker nu de VS en Rusland het laatste verdrag dat bindende, verifieerbare limieten oplegde aan de strategische kernwapens van beide landen (New START) hebben laten verlopen.

Een aangrijpingspunt voor nieuwe wapenbeheersingsgesprekken kan wellicht worden gevonden in de gezamenlijke verklaring van de VS en China uit 2024 dat kunstmatige intelligentie nooit mag beslissen over de inzet van kernwapens.[3] Van belang is ook de verklaring van de G20-landen — inclusief Rusland — uit 2022 dat 'het dreigen met of gebruiken van kernwapens ontoelaatbaar is'.[4]

Pronk pleit voor een breder 'Geneefs veiligheidspact', dat behalve een aanzet tot wapenbeheersingsonderhandelingen ook een herbevestiging zou moeten vormen van de basisregels van het VN-Handvest, de mensenrechten en het streven naar gezamenlijk beheer van de '*global commons*'. Ik betwijfel of zo'n pact op dit moment haalbaar is, als daarbij de voorwaarde geldt dat alle grootmachten mee moeten doen. Vooral Trump en Poetin zijn te zeer in de ban van imperialistische grootheidswaan, extractivisme en zero-sumdenken. 'Macht boven recht' is zo ongeveer de kern van hun geopolitieke strategie.

Maar we zien dezer dagen ook dat zowel de VS als Rusland hun grootmacht-status te grabbel gooien. Trump verzwakt zijn land door ongebreidelde corruptie en despotische willekeur,

RICHARD WOUTERS
Projectleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

door het verraden van bondgenoten en het verspelen van de Amerikaanse soft power.

In Iran is Tromp hard op de grenzen van zijn hard power gebotst; voor het oog van de wereld wordt hij vernederd door het ayatollahregime.

Timothy Snyder spreekt van '*superpower suicide*'[5], en dat geldt al evenzeer voor Rusland. Poetin heeft zich verkeken op de vrijheidsdrang van de Oekraïners. De oorlogseconomie die hij heeft opgebouwd vormt een drijfveer voor voortgaande agressie, mogelijk ook tegen oostelijke NAVO-landen, maar biedt geen houdbaar economisch model.

China, dat zijn militair avonturisme vooralsnog beperkt tot de Zuid-Chinese Zee, lijkt de lachende derde grootmacht. Ook dat land kent echter forse zwaktes, van een gebrek aan bondgenoten en soft power tot een razendsnel vergrijzende bevolking. Zijn economie draait op

> In het huidige tijdsgewricht, met agressieve autocraten aan de macht in Moskou, Beijing en Washington, vormt het denken in invloedssferen een bedreiging voor de democratische wereld

export, maar China's gesubsidieerde dumping wordt steeds minder geaccepteerd. Door kritieke grondstoffen in te zetten als handelswapen, zet Beijing zijn handelspartners ertoe aan alternatieve leveranciers te vinden.

Nieuwe kansen voor diplomatie

Een wereld van verzwakte grootmachten wordt niet per se stabieler. Zo'n wereld schept wel nieuwe kansen voor de diplomatie. Er ontstaat dan meer ruimte voor Europa en zijn democratische bondgenoten om te werken aan reparatie van de internationale rechtsorde, bijvoorbeeld via een veiligheidspact. Dat vraagt om samenwerking met het mondiale Zuiden, zoals Pronk onderstreept in het vorige *S&D*-nummer.

Als Europa zijn dubbele standaarden afzweert, openen zich ook mogelijkheden om aan te sluiten bij de steeds zichtbaarder vormen van machtsuitoefening van onderop. Denk aan de transnationale empathie met het Palestijnse volk, die bijdraagt aan het diplomatieke isolement van de Israëlische regering en aan de betrokkenheid van de civiele samenleving in Oekraïne, die zo bepalend is voor de militaire weerbaarheid van het land. Deze 'sociale energie', in de woorden van de Franse politicoloog Bertrand Badie, begrenst steeds vaker de macht van regeringen, diplomaten en militairen. Maar zij kan ook de katalysator zijn van doorbraken in mondiale solidariteit en rechtvaardigheid.[6]

Noten

1 Zaki Laïdi (13 maart 2026). The Spheres-of-Influence Illusion, Project Syndicate.
2 Agatha Verdebout & Anne Xuan Nguyen (2024). Green Approaches to Security and Defence.
3 Jarrett Renshaw & Trevor Hunnicutt (17 November 2024). Biden, Xi agree that humans, not AI, should control nuclear arms, Reuters.
4 NoFirstUse Global (12 december 2022). Breakthrough at the G20 Summit: Leaders of nuclear weapon and allied states affirm the inadmissibility of nuclear weapons threat or use.
5 Timothy Snyder (14 mei 2026). America's Superpower Suicide, Project Syndicate.
6 Bertrand Badie (2026). Par-delà la puissance et la guerre. La mystérieuse énergie sociale.

Minderheidskabinet vereist een *deskundige* overheid

Het kabinet wil het vertrouwen in de politiek herstellen door het aanpakken van de grote opgaven. Mensen noemen migratie en integratie vaak als belangrijkste maatschappelijke problemen.[1] Het kabinet heeft een taskforce 'asiel en migratie' ingesteld: 'Door verantwoordelijkheid te delen en richting te geven kunnen we het vertrouwen van de burger herstellen en resultaten boeken die houdbaar zijn voor de lange termijn.'[2]

Na drie maanden is volgens IPSOS bijna twee derde van de kiezers ontevreden door de gebrekkige slagkracht van het minderheidskabinet en dan vooral op gebied van het immigratiebeleid: 'slechts 15 procent van de kiezers gelooft nog dat de aanpak van de vluchtelingenproblematiek effectief zal zijn'.[3] Mensen die weinig vertrouwen hebben in het kabinet zijn volgens het SCP 'kritisch over de inhoudelijke koers, de vorm van een minderheidskabinet of vinden dat het kabinet weinig daadkrachtig van start is gegaan'.[4]

Het is ook lastig om te werken aan vertrouwen in het asielbeleid, als een fractievoorzitter van een coalitiepartij tegelijkertijd stelt 'dat gemeenten zelf moeten weten of ze wel of geen asielzoekers willen'.[5] Zonder politieke rugdekking van nationale en lokale politiek en met georganiseerd geweld rond opvanglocaties, is het voor burgemeesters en wethouders wel heel moeilijk om de spreidingswet uit te voeren.

Het oplossen van maatschappelijke problemen wordt ook ondoenlijk zolang er allerlei politieke partijen belang denken te hebben bij het in stand houden of zelfs uitvergroten van problemen. Het is dan ook veelzeggend dat de AIVD onderzoek gaat doen naar patronen achter het geweld.[6]

Minderheidskabinetten bieden politici de mogelijkheid voor gelegenheidscoalities, maar vergen ook bestuurlijke moed. Allerlei onderzoeken uit het buitenland laten zien dat een minderheidskabinet best kan werken, mits het werkt aan brede coalitievorming. Een minderheidskabinet moet het hebben van brede politieke of maatschappelijke coalities en daarvoor zijn politiek wisselgeld en maatschappelijke akkoorden nodig.[7]

Maar uitgerekend dat wisselgeld heeft het minderheidskabinet vastgezet in een strak financieel kader. De rust in de polder is vanaf de presentatie verstoord door het aankondigen van het openbreken van het pensioenakkoord en bezuinigen op de sociale zekerheid. Niet alleen de vakbond, maar ook de werkgeversorganisatie VNO-NCW spreekt zich uit tegen de kabinetsplannen om de AOW-leeftijd sneller te verhogen en roept op om de sociale zekerheid met rust te laten en zich te richten op de grotere problemen.[8]

MEIKE BOKHORST
Senior wetenschappelijk medewerker WRR en UU

Hoe kan de overheid slagvaardig werken aan langetermijnopgaven in tijden van politieke minderheden? In het rapport *Deskundige overheid* pleit de WRR voor multidisciplinaire eenheden, die over de grenzen van ministeries en 'beleid' en 'uitvoering' heen langjarig werken aan urgente maatschappelijke opgaven.

Werk voor grote vraagstukken met multidisciplinaire teams van interne strategen en inhoudelijk deskundige beleidsmedewerkers die de ruimte krijgen om een brede reeks aan

beleidsalternatieven te verkennen, zonder te worden beperkt door de politieke opportuniteit van het moment. Denk aan het langetermijnperspectief van de Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid. Zulke grote opgaven vergen ook langdurige ambtelijke en politieke betrokkenheid met minder snelle functiewisselingen en meer oog voor de uitvoering.

Kollum, Geldermalsen, Gouda, Leiderdorp, Steenbergen, Uithoorn, Loosdrecht, Wijk bij Duurstede. Het lijken juist de kleine homogene gemeenten te zijn die overvallen worden door van buiten georganiseerd verzet tegen asielopvang. Kleine gemeenten kunnen vaker schaarse, specialistische capaciteit regionaal delen, bijvoorbeeld op het gebied van crisisbeheersing. En niet alleen de gemeentelijke organisatie en de burgemeesters verdienen steun, maar ook de gemeenteraadsleden die opereren in de publieke arena.

Investeer gericht in politieke ondersteuning van volksvertegenwoordigers die hen helpt hun politieke ideeën beter te onderbouwen en hun kerntaken als controleur en kadersteller beter uit te voeren. Want zonder sterke volksvertegenwoordigers is het lastig om publiek vertrouwen te winnen.

En zoals de gemeentesecretaris kan opkomen voor de ambtelijke organisatie als het lokale bestuur onmogelijke eisen stelt, zo verdient ook de rijksoverheid krachtiger leiderschap om bescherming te bieden tegen politisering van ambtelijke expertise. De ambtenarij wordt steeds meer het actuele politieke discours in getrokken. Zeker in tijden van minderheidspolitiek worden ambtenaren geacht alternatieve politieke opties te doordenken die op mogelijke meerderheden kunnen rekenen.

Politieke sensitiviteit is inmiddels uitgegroeid tot een van de voornaamste ambtelijke competenties, maar het is een misvatting om als ambtenaar voor de minister te gaan denken. Een ambtenaar is geen politiek assistent.

In Nederland zijn we wars van de Brusselse bontkragen rondom Eurocommissarissen en Belgische ministers, maar er valt veel voor te zeggen om het politieke handwerk van het zoeken naar meerderheden in Tweede en Eerste Kamer over te laten aan de eigen politieke assistenten en de medewerkers van bewindslieden. De beperkte slagkracht van het minderheidskabinet biedt ook een gelegenheid voor uitbreiding van de politieke ondersteuning van bewindslieden.

Tussen de royale Brusselse bontkragen en het schrale Nederlandse model van één assistent per bewindspersoon zit nog een wereld aan mogelijkheden. Wie politiek vertrouwen wil herstellen, kan de democratie maar beter niet op een koopje doen.

Noten

1 Kunst, Sander, Dagevos, Jaco en Coenders, Sander Kunst Jaco Dagevos, Coenders, Marcel (2025). Samenvatting: Migratie als spiegel van maatschappijbeelden. SCP.
2 Afschrift opdrachtbrief Ministeriële Taskforce Asiel en Migratie (6 maart 2026).
3 Kanne, Peter & Van de Koppel, Maartje (2026). Tevredenheid met kabinet Jetten na 3 maanden lager dan bij kabinet Schoof. Ipsos.
4 SCP Nieuwsbericht (23 juni 2026). Opinievorming is meer dan algoritme: de kracht van de omgeving.
5 NOS (18 mei 2026). VVD-fractievoorzitter Brekelmans: 'Er is ruimte in de spreidingswet'.
6 NOS (12 mei 2026). Minister: AIVD doet onderzoek naar organisatie anti-azc-protesten.
7 Berg, Joop van den (2026). Een minderheidskabinet? Beter van niet. S&D 2026/3.
8 NOS (22 mei 2026). Werkgevers willen geen hogere AOW-leeftijd, voorlopig ook geen ingreep WW en WIA.

INHOUD

3 *Redactioneel* Klassenjustitie
4 *Vrijmipo* **Ted van Lieshout** Ik heb u niet verraden
6 *Column* **Annemarieke Nierop** De stilste zomer ooit
7 **Flor Avelino** & **Rutger Claassen** Het progressieve streven

S&D THEMA

KLASSENJUSTITIE

20 **Merel van Rooy** We leven in een tijd vol klassenjustitie
26 **Marloes van Noorloos** Hoe het strafrecht sociale ongelijkheid uitvergroot
36 **Jair Schalkwijk** & **Dionne Abdoelhafiezkhan** Institutioneel racisme en politiegeweld in Nederland
46 **Joost Sneller** Versterk onze democratische instituties
55 **Reinier Feiner** De sociale advocatuur staat onder zware druk

64 **Jan Pronk** Invloedsferen en de internationale rechtsorde
70 **Richard Wouters** Reactie op Jan Pronk
73 *Column* **Meike Bokhorst** Minderheidskabinet vereist een *deskundige* overheid

9 789461 646927

S&D
JAARGANG 83 NUMMER 4 2026

vg vangennep